

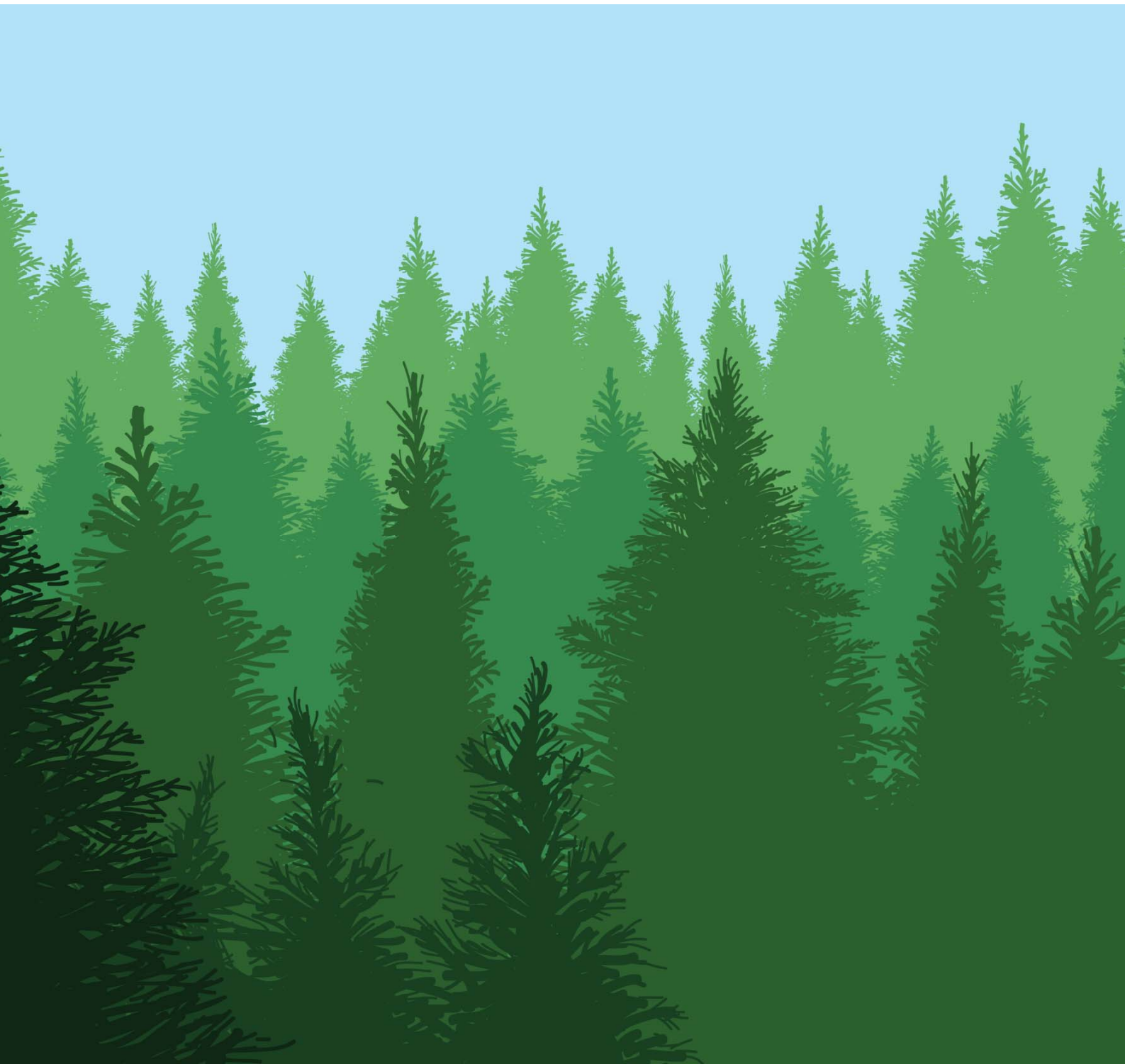

БАЙГАЛЬ ОРЧИН, НОГООН ХӨГЖИЛ,
АЯЛАЛ ЖУУЛЧЛАЛЫН ЯАМ

UN-REDD
PROGRAMME

Хөвсгөл болон Төв аймгуудад зохион байгуулсан “Ойгоос хүртэх үр ашиг” сэдэвт зөвлөлдөх уулзалт

Энэхүү баримт бичиг нь Монгол орны UN-REDD Үндэсний хөтөлбөрийн хүрээнд Ус цаг уур, орчны судалгаа мэдээллийн хүрээлэнгийн Байгаль орчны мэдээллийн төвийн зохион байгуулсан зөвлөлдөх уулзалтын товч тайлан юм.

UN-REDD хөтөлбөр нь хөгжиж буй орнуудын Ойн хомсдол, доройтлоос үүдэлтэй хүлэмжийн хийн ялгаралтыг бууруулах Нэгдсэн Үндэсний Байгууллагын (НҮБ) хамтын санаачилга юм. Хөтөлбөр нь НҮБ-ын Хөгжлийн Хөтөлбөр (НҮБХХ), НҮБ-ын Хүнс, Хөдөө Аж Ахуйн Байгууллага (ХХААБ), НҮБ-ын Байгаль Орчны Хөтөлбөрийн (НҮББОХ) гүйцэтгэх үүрэг, техникийн экспертиз дээр тулгуурлан 2008 оноос хэрэгжиж эхэлсэн. UN-REDD хөтөлбөр нь үндэсний REDD+-ийн үйл ажиллагаа болон орон нутгийн ард иргэд, ойн нөхөрлөл, бусад ойгоос хамааралтай оролцогч талуудад мэдээлэл өгөх, тэдний үр ашигтай оролцоог хангахад дэмжлэг үзүүлдэг. UN-REDD хөтөлбөр нь үндэсний REDD+-ийн хэрэгжүүлэх үйл явцыг дэмжих, үндэсний болон олон улсын түвшинд REDD+-ийн хэрэгжилтэд нутгийн уугуул иргэд, ойгоос хамааралтай нийгмийн бусад бүлгүүд зэрэг бусад бүх оролцогч талуудын оролцоог хангах, тэднийг мэдээллээр хангах зэргээр дэмжлэг үзүүлдэг.

UN-REDD хөтөлбөр нь НҮБ-ын Байгаль орчны хөтөлбөрийн Даян дэлхийг хамгаалах мониторингийн төв (НҮББОХ-ДДХМТ)-өөр дамжуулан тус зөвлөлдөх уулзалтыг зохион байгуулахад техникийн туслалцаа үзүүлсэн болно. Даян дэлхийг хамгаалах мониторингийн төв нь НҮБ-Байгаль орчны хөтөлбөрийн газрын биологийн олон янз байдлын үнэлгээний Засгийн газар хоорондын олон улсын анхдагч байгаль орчны байгууллага юм. Төв нь 30 гаруй жилийн туршид шинжлэх ухааны судалгаа болон бодлогын зөвлөгөө өгөх чиглэлээр үйл ажиллагаагаа явуулж байна.

Зохиогчийн эрх 2016 Нэгдсэн Үндэсний Байгууллагын Байгаль Орчны Хөтөлбөр

Энэхүү хэвлэмэл материалыг сургалт болон ашгийн бус зорилгоор ямар нэгэн тусгай зөвшөөрөл, эх сурвалжгүйгээр ахин ашиглаж болно. Харин ямар нэгэн зургийг ашиглах тохиолдолд зохиогчоос нь зөвшөөрөл авах шаардлагатай. Энэ бүтээлийг НҮБ-ын Байгаль орчны хөтөлбөрийн зөвшөөрөлгүйгээр худалдан борлуулах, ашгийн зорилгоор ашиглахыг хориглоно. Дахин ашиглах, өөрчлөх зорилгоор тодорхой дурьдсан бүтээлийг ашиглах зөвшөөрөл хүссэн маягтыг НҮБ-ын Байгаль орчны хөтөлбөрийн Даян дэлхийг хамгаалах мониторингийн төвийн Захиралд 219 Huntingdon Road, Cambridge, CB3 0DL, UK хаягаар илгээнэ.

Энэхүү баримт бичгийн агуулга нь НҮБ-ын Байгаль орчны хөтөлбөр, ивээн тэтгэгч байгууллага болон зохиогчийн үзэл бодол эсвэл бодлогыг илэрхийлээгүй болно. Ашигласан хэвлэлийн загвар, материал нь НҮБ-ын Байгаль орчны хөтөлбөрийн болон ивээн тэтгэгч байгууллагууд, зохиогч, хэвлэгч этгээдийн ашиг сонирхолыг илэрхийлээгүй бөгөөд аливаа улс орон, хот, хуулийн этгээдийн хуулийн статус, бүрэн эрхт байдлыг хөндөөгүй болно. Байгаль орчны хөтөлбөрийн газар болон ивээн тэтгэгч байгууллагууд нь тайланд орсон ишлэл, бүтээгдэхүүнийг баталгаажуулаагүй бөгөөд ямар нэгэн хариуцлага хүлээхгүй.

Хэвлэлийн талаархи санал шүүмж, хүсэлтээ доорхи хаягаар явуулна уу :

Загдаа Нарангэрэл, УЦУОСМХ: znarangerel@yahoo.com

Хавир Де Ламо, UNEP-WCMC: xavier.delamo@unep-wcmc.org

Эх сурвалж:

Z.Narangarel Hicks, C., de Lamo, X. and Guth, M. (2016) Report of Consultations on multiple benefits from forests in Mongolia in Khovsgol and Tov Aimags, 3-6 November 2015. Prepared on behalf of the UN-REDD Programme. Information and Research Institute of Meteorology, Hydrology and Environment (IRIMHE), Ulaanbaatar, and UNEP World Conservation Monitoring Centre, Cambridge.

Талархал:

Зөвлөлдөх уулзалтад оролцогчдын оруулсан хувь нэмэр, тайланг хянаж зөвлөгөө өгсөн Лера Милеы, Вил Симонсон нарт талархалаа илэрхийлье.

Хөвсгөл болон Төв аймгийн ойгоос хүртэх үр ашгийн талаарх хэлэлцүүлгийн тайлан

Хэлэлцүүлгийг Монгол орны UN-REDD Үндэсний хөтөлбөрийн хүрээнд 2015 оны 11 сарын 3-аас 5-нд зохион байгуулав.

Ус цаг уур, орчны судалгаа мэдээллийн хүрээлэн (УЦУОСМХ),
Нэгдсэн үндэсний байгууллагын Байгаль орчны хөтөлбөрийн Даян дэлхийг хамгаалах
мониторингийн төв (НҮБ-ын БОХ-ДДХМТ)
Улаанбаатар хот

Тайланг эмхэтгэсэн: Загдаа Нарангэрэл (УЦУОСМХ), Шарлот Хикс (НҮБ БОХ-ДДХМТ),
Хавир Де Ламо (НҮБ БОХ-ДДХМТ), Мириам Гут (НҮБ БОХ-ДДХМТ)

ГАРЧИГ

Хураангуй.....	Error! Bookmark not defined.
1. Танилцуулга	2
1.1 Тойм.....	Error! Bookmark not defined.
1.2 Зорилго	3
2. Хамрах сэдэв	4
2.1 Танилцуулгын хэсэг	4
2.2 Хэлэлцүүлгийн үр дүн ба дасгал ажил	5
2.3 Хаалтын хэсэг	12
ХАВСРАЛТ 1: Оролцогчдын нэрс	13
ХАВСРАЛТ 2: Хөтөлбөр	15
ХАВСРАЛТ 3: Илтгэлүүд	16
ХАВСРАЛТ 4: Газрын зураг	Error! Bookmark not defined.

Товчилсон үг

ГХГЗЗГ	Газрын харилцаа, геодези, зураг зүйн газар
БОМТ	Байгаль орчны мэдээллийн төв
ЭҮ	Экосистемийн үйлчилгээ
ОСХТ	Ойн судалгаа, хөгжлийн төв
ХХ	Хүлэмжийн хий
ГМС	Газарзүйн мэдээллийн систем
ГТХАН	Германы техник хамтын ажиллагааны нийгэмлэг
УЦУОСМХ	Ус цаг уур, орчны судалгаа мэдээллийн хүрээлэн
БХОУХ	Олон улсын Байгаль хамгаалах холбоо
БОНХАЖЯ	Байгаль орчин, ногоон хөгжил, аялал жуулчлалын яам
ХОСБ	Харилцан ойлголцлын санамж бичиг
ҮОТ	Үндэсний ойн тооллого
ТББ	Төрийн бус байгууллага
ОДБ	Ойн дагалт бүтээгдэхүүн
REDD+	Ойн хомсдол, доройтлоос үүдэлтэй хүлэмжийн хийн ялгарлыг бууруулах, шингээлтийг нэмэгдүүлэх
НҮБ БОХ- ДДХМТ	Нэгдсэн Үндэстний Байгууллагын Байгаль орчны хөтөлбөр- Даян дэлхийг хамгаалах мониторингийн төв

Хураангуй

Энэхүү тайлангаар 2015 оны 11 сард Монгол орны ой бүхий хоёр аймагт зохион байгуулсан зөвлөлдөх уулзалтын үр дүнг танилцууллаа. Аймаг тус бүрт зөвлөлдөх уулзалтад төрийн болон олон нийтийн байгууллага, хувийн хэвшлийн төлөөллийн 35 төлөөлөгчид оролцсон.

Зөвлөлдөх уулзалтын гол зорилго нь оролцогчдод ойгоос хүртэх үр ашгийн талаар ойлголт өгч Хөвсгөл болон Төв аймгийн ойн үр ашгийг тодорхойлоход чиглэсэн. Ойн үр ашгийг тодорхойлж эрэмбэлэх нь төслийн цаашдын дүн шинжилгээний төлөвлөлтөөр REDD+-ээс хүртэх боломжит үр ашгийг нэмэгдүүлэх мөн зурагт тулгаарласан дүн шинжилгээгээр гарч болзошгүй эрсдлийг бууруулахад чухал мэдээлэл болно .

Зөвлөлдөх уулзалт нь Монгол орны UN-REDD Үндэсний хөтөлбөрийн хүрээнд БОНХАЖЯ-ны УЦУОСМХ болон НҮБ-ын БОХ-ийн ДДХМТ-ийн хамтран хэрэгжүүлж байгаа төслийн нэг хэсэг юм. Төсөл нь REDD+-ийн төлөвлөлтөд орон зайн хэрэгслүүдийн дэмжлэгтэйгээр шийдвэр гаргах чадавхийг бэхжүүлэх юм.

Тодорхойлолт 1: REDD+ гэж юу вэ?

REDD+ (**R**educing **E**missions from **D**eforestation and forest **D**egradation) гэж ойн хомсдол, ойн доройтлоос үүдэлтэй хүлэмжийн хийн ялгарлыг бууруулах, ойн ашиглалт, ойн менежментийн арга замыг нь өөрчилж ойгоос ялгарах хүлэмжийн хийн ялгаралтыг бууруулах ба нүүрсхүчлийн хийн шингээлтийг нэмэгдүүлэх замаар уур амьсгалын өөрчлөлттэй тэмцэх хамтарсан санаачлага юм. REDD+ - нь ойг түймэр болон хууль бус огтлолтоос хамгаалах, доройтож байгаа ойн талбайг нөхөн сэргээх зэрэг олон төрлийн үйл ажиллагаануудыг шаардана.

¹ "+" нэмэх тэмдэг нь дараахь үйл ажиллагааг илэрхийлнэ. i) ойн нүүрстөрөгчийн хуримтлалыг хамгаалах, ii) ойн тогтвортой менежмент, iii) ойн нүүрстөрөгчийн хуримтлалыг нэмэгдүүлэх.

1 Танилцуулга

1.1 Тойм

Энэхүү баримт бичиг нь 2015 оны 11 сарын 3, 6-ны өдрүүдэд Хөвсгөл аймгийн Мөрөн хот болон Төв аймгийн Зуунмод хотод зохион байгуулсан Ойгоос хүртэх үр ашгийн талаарх зөвлөлдөх уулзалтуудын товч тайлан юм. Орон нутагт зохион байгуулсан зөвлөлдөх уулзалтууд нь 2015 оны 10 сард Улаанбаатар хотод болсон REDD+-ийн төлөвлөлтөд дэмжлэг үзүүлэх орон зайн дүн шинжилгээ хийх техникийн зөвлөгөөний дараа хийгдсэн болно (тайланг тусад нь бэлтгэв).

Монгол улс нь 2011 оны 6 дугаар сард UN-REDD хөтөлбөрийн түнш орон болсон бөгөөд хөтөлбөрт нэгдсэн сэрүүн бүсийн ой бүхий анхны орон юм. Монгол улсын газар нутгийн ихээхэн хэсэг болох хойд хэсгийн сэрүүн бүсийн ой ба урд хэсгийн заган ой нь 13 сая га орчим хэмжээтэй. Монгол улс нь 2014 онд Монгол орны ойн доройтол, хомсдолоос үүдэлтэй хүлэмжийн хийн ялгарлыг бууруулах, хуримтлалыг нэмэгдүүлэх (REDD+) бэлэн байдлын төлөвлөгөөг баталсан ба одоогоор хэрэгжиж эхлээд байна.

Зураг: Шинэсэн ой, Хөвсгөл аймаг, Монгол улс

Орон нутагт зохион байгуулсан зөвлөлдөх уулзалт, хэлэлцүүлэг нь БОНХАЖЯ-ны УЦУОСМХүрээлэн болон НҮБ-ын БОХ-ийн ДДХМТөвийн хамтын ажиллагааны хүрээнд зохион байгуулагдсан. Хамтын ажиллагааны гол зорилго нь REDD+-ийн төлөвлөлт болон REDD+-ээс хүртэх боломжит үр ашгийг дээшлүүлэх, REDD+-ийг хэрэгжүүлэхэд гарч болзошгүй эрсдлийг бууруулах, шийдвэр гаргахад орон зайн хэрэгслийг ашиглах талаар боловсон хүчний чадавхийг бэхжүүлж, Монгол улсын REDD+-ийн бэлэн байдлын төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлэх явдал юм.

Зөвлөлдөх уулзалтыг Хөвсгөл болон Төв аймгийн Байгаль орчин, Аялал жуулчлалын газар, УЦУОСМХ болон НҮБ-ын REDD хөтөлбөр хамтран зохион байгуулсан. Зөвлөлдөх уулзалтын гол зорилго нь аймаг орон нутгийн түвшинд оролцогч талуудад ойн үр ашгийн талаар ойлголт өгөх, Хөвсгөл болон Төв аймагт ойгоос хүртэх үр ашгийг тодорхойлж чухал үр ашгийг эрэмбэлэх явдал байсан. Ойн үр ашгийг тодорхойлж эрэмбэлэх нь дараагийн дүн шинжилгээ хийхэд чухал мээдэлэл болохоос гадна REDD+-ээс хүртэх

боломжит үр ашгийг нэмэгдүүлэх, гарч болзошгүй эрсдлийг бууруулах талаар зурагт тулгаарласан дүн шинжилгээ хийхэд шаардлагатай байх юм. (Тодорхойлолт 2-оос харна уу)

Зөвлөлдөх уулзалтуудад аймаг бүрт 35 орчим оролцогчид оролцсон ба ой, байгаль орчин, аялал жуулчлалын салбарын төрийн ба төрийн бус байгууллага, ойн нөхөрлөл, иргэний нийгмийн байгууллага, ой болон аялал жуулчлалын чиглэлээр ажилладаг хувийн хэвшлийн төлөөлөлүүд оролцсон. Оролцогчдын нэрсийг Хавсралт 1-д оруулав.

1.2 Зорилго

Зөвлөлдөх уулзалтын гол зорилго нь төслийн сонгосон Хөвсгөл болон Төв аймагт ойн олон талын үр ашгийг тодорхойлох, чухал үр ашгийг эрэмбэлж цаашид орон зайн дүн шинжилгээ хийхэд ашиглах явдал байв. Хэлэлцүүлгийн үр дүнд өөр өөр салбарын төлөөлөл бүхий оролцогчдоос дараах асуудлуудыг зөвлөлдөж, тодорхой хариултуудыг авсан. Үүнд:

- Тухайн аймагт ойгоос ямар үндсэн үр ашгийг хүртэж байна вэ?
- REDD+-ийн хүрээнд ойгоос хүртэж байгаа үр ашгаас аль нь цаашдын дүн шинжилгээ хийхэд хамгийн чухал вэ?
- Тухайн аймагт тодорхойлсон ойн үр ашгийг хангахад ямар төрлийн ой болон аль ойн талбай нь чухал байх вэ?

Тодорхойлолт 2: REDD+-ийн олон талт үр ашиг гэж юу вэ?

REDD+ бол ойн нүүрстөрөгчийн хуримтлалыг хамгаалах, нэмэгдүүлэх гол зорилготой. Мөн REDD+-ээс нүүрстөрөгчөөс гадна олон талт үр ашгийг хүртэх боломжтой. Энэ олон талын үр ашиг нь хүрээлэн буй орчин болон нийгэм, улс төрийн үр ашиг байж болох юм. Тухайлбал: REDD+ у, биологийн олон янз байдлыг хамгаалах, усны горимыг зохицуулах, хөрсний элэгдлийн хязгаарлах, ойн дагалт баялагийг хамгаалах зэрэг экосистемийн үйлчилгээг хамгаалдаг. Мөн ойгоос хамааралтай нөхөрлөл, ойг эзэмшигчийн амьжиргааг дээшлүүлэхэд нөлөөлнө.

2 Хамрах сэдэв

Аймгуудад зохион байгуулсан зөвлөлдөх уулзалтын хөтөлбөрийг Хавсралт 2-т оруулсан ба үндсэн хэлэлцсэн асуудал сэдвийн талаар доор танилцуулав. Илтгэлүүдийг Хавсралт 3-д оруулсан болно.

2.1 Танилцуулга

Зөвлөлдөх уулзалтын эхэнд танилцуулгын хэсэгт оролцогч нарт төслийн талаар болон зохион байгуулж байгаа зөвлөгөөний талаар танилцуулсан. Мөн тухайн аймгийн ойн нөөцийн талаар танилцуулж ойгоос хүртэх боломжит үр ашгийн талаар ерөнхий мэдээлэл танилцуулав.

Хөвсгөл аймагт семинарыг нээж БОАЖГ-ын ахлах мэргэжилтэн Х.Хадбаатар, Төв аймагт БОАЖГ-ын дарга Батцэнгэл нар үг хэлсний дараа оролцогчид өөрсдийгөө танилцуулсан. Төслийн олон улсын зөвлөх Шарлот Хикс (НҮБ-ын БОХ-ийн ДДХМТ) REDD+ хөтөлбөр болон төслийн талаар ерөнхий танилцуулга илтгэл тавьж семинарын зорилго, үйл ажиллагааг танилцуулсан.

Хөвсгөл аймгийн ойн нөөцийн талаар ахлах мэргэжилтэн Х.Хадбаатар, Төв аймгийн ойн нөөцийн талаар Ойн албаны дарга Даваанямбуу нар танилцуулсан. Танилцуулгад ойн төлөв байдал, ойн талбай, нөөцийн хэмжээ, ойн төрөл, аймгийн ойн өөрчлөлт болон ойн арга хэмжээний талаар оруулсан байв.

Хавир Де Ламо (НҮБ-ын БОХ-ийн ДДХМТ) ойн үр ашиг, ойн экосистемийн үйлчилгээний талаар танилцуулга хийсэн. Танилцуулгад ойгоос хүртэх үр ашгийг ойн бүтээгдэхүүн (хэрэглээний ба түлээний мод, ойн дагалт баялаг г.м), зохицуулах ба дэмжих үйлчилгээ (усны үйлчилгээ, амьдрах орчны үйлчилгээ г.м), соёлын үйлчилгээ (амралт, сувилал, аялал жуулчлал, шашин шүтлэг/сүсэг бишрэл) зэргээр ангилж тодорхой тайлбарласан.

Танилцуулах илтгэлийн дараа оролцогчид дараах асуудлуудаар хэлэлцэв. Үүнд:

- Орон нутгийн ард иргэд, айл өрхөд түлшний мод маш чухал. Ойг хамгаалахын тулд түлш орлох болон өөр ямар нэгэн үр дүнтэй хувилбар олох хэрэгтэй. Жишээ нь, Хөвсгөл аймагт гэхэд модны үртэс, модны хаягдлыг шахаж шахмал түлш бэлтгэхэд техник, технологи болон санхүүжилт дутагдалтай байдаг.
- Ойжуулалт, ойн нөхөн сэргээлттэй холбоотой асуудал гэвэл тарьц суулгацын амьдралтыг хадгалах, сайжруулах асуудал чухал байдаг. Хөвсгөл аймагт байгалийн сэргэн ургалт илүү сайн байдаг бол Төв аймагт 3 хүртэл настай тарьц ашиглан зориудаар ойжуулах ажил харьцангуй сайн байх жишээтэй.
- Төв аймагт ойн түймэр, ойн хөнөөлт шавж, хууль бус огтлолт зэрэг нь ойд сөрөг нөлөө үзүүлж байна.

Зураг: Хөвсгөл аймгийн Мөрөн (зүүн талд) ба Төв аймгийн Зуунмод (баруун) хотод зохион байгуулсан зөвлөлдөх уулзалт дээрх Байгаль орчин, аялал жуулчлалын газрын төлөөлөгчдийн танилцуулга

2.2 Хэлэлцүүлгийн үр дүн ба дасгал ажил

Зөвлөлдөх уулзалтын гол хэсэг нь аймаг бүрт чиглүүлэгчийн тусламжтайгаар ойгоос хүртэх үр ашгийн талаар хэлэлцэх, дасгал ажил хийж ойгоос хүртэх боломжит үр ашгийг тодорхойлж эрэмбэлсэн. Энэ нь төслийн хүрээнд цаашид дүн шинжилгээ хийхэд чухал мэдээлэл болох юм.

Хэлэлцүүлэг болон дасгал ажлын үр дүнгийн талаарх дэлгэрэнгүй тайлбарыг доор оруулав. Үүнд:

Дасгал ажил 1: Тус аймагт ойгоос ямар үр ашиг хүртэж байна вэ?

Ойгоос хүртэж байгаа гол үр ашгийг хэлэлцэж тодорхойлох зорилгоор оролцогчдыг доорх ангилалаар 3 хэсэгт хуваасан.

1. Ойн бүтээгдэхүүн (хүнсний бүтээгдэхүүн, түлээ, гуалин г.м)
2. Ойн үйлчилгээ (ус, хөрс, амьдрах орчинг.м)
3. Соёлын үр ашиг (амралт, аялал жуулчлал, сүсэг бишрэл г.м)

Зураг: Мөрөн (зүүн) ба Зуунмод (баруун) хотод зохион байгуулсан хэлэлцүүлгийн үед оролцогчид ойгоос хүртэх үр ашгийг тодорхойлох талаар ярилцсан

Хөвсгөл аймаг – гол үр ашгийг тодорхойлох	
Ойн бүтээгдэхүүн	<p>Түлшний мод (модны үртэс, унасан мөчир, хатсан гэмтсэн мод)</p> <p>Холтос, зомгол (шахмал хавтан, малын тэжээлд хэрэглэх)</p> <p>Хэрэглээний мод</p> <p>Хусны шүүс</p> <p>Ойн дагалт бүтээгдэхүүнүүд (жимс, самар, мөөг, эмийн ургамал, цайны ургамал, ан амьтан)</p>
Ойн үйлчилгээ	<p>Ус зохицуулах</p> <p>Ан амьтны амьдрах орчин</p> <p>Хөрсний чийгийг зохицуулах</p> <p>Хөрсний элэгдэлтэй тэмцэх</p> <p>Нүүрстөрөгчийн агууламж ба Хүчилтөрөгчийн хангамж</p> <p>Байгалийн гамшгийн эрсдлийг бууруулах (үер, салхи шуурга г.м)</p> <p>Цөлжилт ба элсний нүүлтээс хамгаалах</p>
Соёлын үр ашиг	<p>Шашны зан зүйл (сүм хийд, Буддын сайт г.м)</p> <p>Ан амьтны амьдрах орчин (ан агнуур, нэн ховор төрөл зүйл г.м)</p> <p>Судалгаа шинжилгээ, музейн үзвэр</p> <p>Аялал жуулчлал (ой, гол, жуулчны бааз)</p> <p>Рашаан ба амралтын газар</p> <p>Эмийн ургамал, уламжлалт эм</p> <p>Тусгай хамгаалалттай газар ба байгалийн хөшөө, дурсгал</p> <p>Түүхийн ба археологийн зүйлс (бугын сүг зураг болон бичээстэй хад г.м)</p> <p>Нийгмийн/амьжиргааны үр ашиг</p>

Төв аймаг – гол үр ашгийг тодорхойлох	
Ойн бүтээгдэхүүн	<p>Хэрэглээний мод</p> <p>Ан амьтан</p> <p>Түлшний мод</p> <p>Ойн дагалт бүтээгдэхүүн (жимс, самар, модны үр, боргоцой, мөөг, хөвд)</p> <p>Мал, амьтны тэжээл</p> <p>Усны хангамж</p> <p>Хусны шүүс</p> <p>Шувууд (агнах)</p>
Ойн үйлчилгээ	<p>Байгалийн сэргэн ургалт</p> <p>Олон төрөл зүйлийн ургамал</p> <p>Цөлжилттэй тэмцэх</p> <p>Ус зохицуулах</p> <p>Агаар цэвэрлэх</p> <p>Ан амьтны амьдрах орчин</p> <p>Цэвдгийг хамгаалах</p> <p>Хөрсний элэгдлээс хамгаалах</p> <p>Хөрсний чанарыг сайжруулах</p> <p>Байгалийн тэнцвэрт байдлыг хадгалах/газрын гадаргад үзүүлэх нөлөө</p>
Соёлын үр ашиг	<p>Аялал жуулчлал</p> <p>Рашаан, сувилал</p> <p>Шашны болон уламжлалт зан үйл (сүм хийд, бөө мөргөл)</p> <p>Гоо зүйн ач холбогдол</p>

Зураг: Хөвсгөл нуурын ойролцоох ойгоос бэлтгэж байгаа хэрэглээний мод (дээрх мөр); Мөрөн хотод зарж байгаа ойн дагалт бүтээгдэхүүнүүд (жимс, эмийн ургамал, цай)

Дасгал ажил 2: Цаашдын дүн шинжилгээнд аль үр ашиг нь илүү чухал вэ гэдгийг эрэмбэлэх?

Төслийн дүн шинжилгээнд зориулж оролцогчид өөрийн хамгийн чухал гэж үзсэн гурван үр ашиг дээр наадаг цаас ашиглан 'саналаа өгсөн'. Харьцуулсан үр дүнг доорх хүснэгтээр харуулав. Аймаг бүрийн ойгоос хүртэх үр ашгийг эрэмбэлсэн байдлаас харахад ижил төстэй болон ялгаатай асуудлууд байна. Тухайлбал, тухайн 2 аймагт ой нь усны хангамж болон чанарт нөлөөлөх усны үйлчилгээ, түлшний модны хангамж, аялал жуулчлал, амралт сувилал зэрэг асуудлууд эхний тавд орж байна. Хөвсгөл аймагт гуалин, хэрэглээний модны хэрэгцээ чухал бол Төв аймагт модоор бүтээгдэхүүн бага хийдэг тул энэ асуудал бага байна. Хөвсгөл аймагт модоор бүтээгдэхүүн хийх ялангуяа байшин барилга барихад гуалин чухал хэрэгтэй байдаг байна.

Хөвсгөл аймаг – Үр ашгийг эрэмбэлэх (дараалал тогтоох)	
Ойн үр ашиг	Эрэмбэ
Нүүрстөрөгчийн хуримтлал ба хүчилтөрөгчийн хангамж	1
Ус зохицуулах/усны хангамж	2
Хэрэглээний мод	3
Түлээний мод	4
Рашаан/амралт сувилал	4
Ойн дагалт бүтээгдэхүүн (жимс, самар, мөөг, эмийн ургамал г.м)	5
Модны үр, тарьц суулгац	6
Түүхийн болон археологийн зүйлс	7
Аялал жуулчлал	7
Банз/дүнз	8
Ан амьтан	8
Цөлжилттэй тэмцэх, Цэвдгийг хамгаалах	9

Зураг: Мөрөн (зүүн) ба Зуунмод (баруун) хотод хэлэлцүүлэгт оролцогчид үр ашгийг эрэмбэлж байна.

Төв аймаг – Үр ашгийг эрэмбэлэх (дараалал тогтоох)	
Ойн үр ашиг	Эрэмбэ
Байгалийн сэргэн ургалт	1
Байгалийн тэнцвэрт байдлыг хадгалах	2
Түлшний мод	3
Усыг зохицуулах/усны хангамж	4
Агаар цэвэршүүлэх	5
Ан амьтны амьдрах орчин	5
Аялал жуулчлал	5
Хүчилтөрөгчийн хангамж	6
Үр боргоцой ба хушны самар	6
Хөрсний үйлчилгээ –цөлжилттэй тэмцэх, цэвдгийг хамгаалах, хөрсний элэгдэлтэй тэмцэх	7
Гоо сайхны үнэ цэнэ /навч шилмүүсийг ашиглах, мал, амьтны тэжээл хийх/	8
Хэрэглээний мод, эмийн ургамал, ургамлын төрөл зүйл, хортон шавж, өвчинтэй тэмцэх, рашаан/амралтын газар	9

Дасгал ажил 3: Оролцооны аргаар зураглах

Хэлэлцүүлгийн үеэр хийсэн сүүлийн дасгал ажил нь оролцооны аргаар зураглах ажил юм. Оролцогчид болон чиглүүлэгч нар ойгоос хүртэх гол үр ашгийг тодорхойлж эрэмбэлсний дараа чухал гэж тогтоосон 4-5 үр ашгийг зурагт тэмдэглэсэн. Оролцогчдыг 4-5 хэсэг болгон хувааж, хэсэг бүрт тодорхой нэг үр ашгийг сонгож өгсөн. Хэсэг бүр урьдчилан бэлтгэсэн аймгийн ойн зураг дээр тухайн үр ашгийг хүртэх боломжит газар нутгийг тэмдэглэн оролцогчдод танилцуулсан.

Газрын зургийг бий болгож дижитал хэлбэрт оруулсан. (Хавсралт 4).

Зураг: Чухал гэж үзсэн ойн үр ашгийг оролцогчид зураглаж (дээд талд) үр дүнг танилцуулж (доод талд) байна.

2.3 Хаалт

Зөвлөлдөх семинарын хаалтын хэсэгт Шарлот Хикс (НҮБ БОХ-ДДХМТ) төслийн дараагийн үе шатны талаар товч танилцуулав. (Тодорхойлт 3-г харна уу)

Оролцогчдоос дараах асуудлуудыг хамарсан асуултууд гарсан:

- Танай аймаг цаашид REDD+-ээс ямар төрлийн үр ашиг хүртэнэ гэж үзэж байна вэ? Монголд REDD+-ийн төлөвлөлтийн хамгийн эхний үе шат явагдаж байна. Цаашид REDD+ хүрээлэн буй орчин, нийгэм, эдийн засгийн гээд хэд хэдэн үр ашиг өгөх боломжтой.
- Аймаг, орон нутгийн оролцогчид цаашид төслийн үйл ажиллагаанд хэрхэн яаж хамрагдах вэ? Жишээ нь: дүн шинжилгээнд хэрэглэгдэх мэдээгээр хангах, Улаанбаатарт зохион байгуулах техникийн зөвлөгөөн болон 2016 онд төслийн үр дүнг танилцуулж баталгаажуулах семинарт оролцох г.м.

Тодорхойлолт 3: Дараагийн үе шат

- Зөвлөлдөх үүлзалтын дараа үр дүнг харьцуулан үзэж зөвлөгөөний тайлан бэлтгэх
- Ойн үр ашгийн дарааллыг дүн шинжилгээнд яаж ашиглах талаар шийдвэрлэх ба боломжтой мэдээллийн талаар үнэлгээ гаргах
- Мэдээллийг цуглуулах (ялангуяа орон зайн мэдээ)
- QGIS программ дээр дүн шинжилгээ хийх (2016 оны эхээр 2 дахь шатны техникийн зөвлөгөөн хийх)
- Үр дүнг танилцуулж баталгаажуулах семинар зохион байгуулах
- Дүн шинжилгээг дуусгаж зураг болон тайлан бэлтгэх, түгээх (2016 оны 6 сард)

Зөвлөлдөх семинарт оролцогчдод талархалаа илэрхийлэн аймгийн холбогдох албан тушаалтан хаалтын үг хэлэв.

ХАВСРАЛТ 1: Оролцогчдын нэрс

А. Хөвсгөл аймгийн зөвлөлдөх семинар:

Д.д	Нэрс	Сум ба албан тушаал
1	Алтангэрэл	Мөрөн сум, “Цахирын асга” ХХК
2	Нарангэрэл	Бүрэнтогтох сум, “Хөх сөөг өнгөн хайрхан” нөхөрлөл
3	Цогт-Эрдэнэ	Бүрэнтогтох сум, “Төмөртэй” нөхөрлөл
4	Ш.Оч	“Дэлгэрмөрөн” Ойн ангийн ерөнхий инженер
5	Оюунбилэг	Түнэл сум, “Баян эрхэт” нөхөрлөл
6	Бүдрагчаа	Түнэл сум, “Баян хайрхан” нөхөрлөл
7	Б.Хандармаа	БОАЖГ-ын Орчны бохирдлын мэргэжилтэн
8	М.Дуламсүрэн	БОАЖГ-ын Аялал жуулчлалын мэргэжилтэн
9	Х.Хадбаатар	БОАЖГ-ын Ойн мэргэжилтэн
10	А.Отгонбаяр	“Урт цахир” ХХК-ний захирал
11	Чинчулуун	МСҮТ-ийн багш
12	Г.Дарьсүрэн	“Цахирын асга” ХХК-ний инженер
13	О.Цэрэнпүрэв	”Дэнс форест” ХХК
14	Сувд	“Гурван ивээл” ХХК-ний захирал
15	Даваахүү	Мөрөн сумын байгаль хамгаалагч
16	П.Эрдэнэ-Уул	“Мон Трэвел” аялал жуулчлалын компаний захирал
17	Ц.Мөнхтуяа	Түнэл сумын байгаль хамгаалагч
18	Д.Данцагдулам	БОАЖГ-ын мэргэжилтэн
19	Баярцэцэг	Хатгал сум, “Домогт далай” нөхөрлөл
20	П.Наранбаатар	Хатгал сумын байгаль хамгаалагч
21	Энхмаа	Хатгал сум, “Улаан булаг” ХХК
22	Өлзийжаргал	Хатгал сум, “Өрхөт” нөхөрлөл
23	Б.Баярхүү	Мөрөн сумын байгаль хамгаалагч
24	Гэндэнсүрэн	Тосонцэнгэл сум, “Улиастай” нөхөрлөл
25	Сүхбаатар	Түнэл сум, ойн нөхөрлөл
26	Ариунболд	Түнэл сум, “Түнэл эг” нөхөрлөл
27	Одонтуяа	“Дэлгэрмөрөн” Сум дундын Ойн анги
28	Санчирдулам	“Дэлгэрмөрөн” Сум дундын Ойн анги
29	Цогтсайхан	Бүрэнтогтох сумын байгаль хамгаалагч
30	Ганбат	Бүрэнтогтох сумын байгаль хамгаалагч
31	Гэрэлцогт	“Хотгойд төгөл” ХХК
32	Даваадорж	Аймгийн Мэргэжлийн хяналтын газрын байцаагч
33	Х.Дашдэндэв	Аймгийн Мэргэжлийн хяналтын газрын байцаагч
34	Ч.Хөхрий	Мөрөн сумын байгаль хамгаалагч
35	Б.Гэрэлцогт	Бүрэнтогтох сум, ойн нөхөрлөл

А. Төв аймгийн зөвлөлдөх семинар:

Д.д	Нэрс	Сум ба албан тушаал
1	Ж.Батцэнгэл	Аймгийн БОАЖГ-ын дарга
2	Ц.Даваанямбуу	Аймгийн БОАЖГ-ын Ойн албаны дарга
3	Э.Занабазар	Аймгийн БОАЖГ-ын мэргэжилтэн
4	С.Эрдэнэцогт	Аймгийн БОАЖГ-ын мэргэжилтэн
5	Д.Батзаяа	Аймгийн БОАЖГ-ын мэргэжилтэн
6	Г.Ханд	Аймгийн БОАЖГ-ын мэргэжилтэн
7	А.Доржсүрэн	Монголын байгаль орчны холбоо ТББ-ын Төв аймгийн салбарын дарга
8	Балжидмаа	Батсүмбэр сум, ойн нөхөрлөл
9	Д.Идэржавхлан	“Мөнх эвийн хөвч” ХХК-ний захирал
10	С.Бямбацэрэн	Мөнгөнморьт сумын ойн ангийн инженер
11	Э.Энхмаа	Мөнгөнморьт сумын ойн ангийн мэргэжилтэн
12	Д.Мөнхтуяа	Мөнгөнморьт сумын ойн нөхөрлөл
13	Д.Цэнгэлдалай	Батсүмбэр сумын ойн ангийн дарга
14	Ш.Цогтбаяр	Батсүмбэр сумын ойн ангийн мэргэжилтэн
15	М.Батмагнай	Батсүмбэр сумын ойн ангийн мэргэжилтэн
16	Т.Эрдэнэтуяа	Батсүмбэр сумын байгаль хамгаалагч
17	Ж.Баттогтох	Аймгийн ЗДТГ-ын Хууль, нийгмийн бодлогын хэлтсийн мэргэжилтэн
18	Б.Мөнгөнзул	Аймгийн ЗДТГ-ын Хууль, нийгмийн бодлогын хэлтсийн мэргэжилтэн
19	Н.Мөнхбаяр	Баянцогт сумын байгаль хамгаалагч
20	Ч.Даваасүрэн	Баянцогт сумын ойн нөхөрлөл
21	Ж.Жигжид	Борнуур сумын ойн нөхөрлөл
22	М.Амаржаргал	Борнуур сумын ойн нөхөрлөл
23	Т.Мөнхзул	Борнуур сумын байгаль хамгаалагч
24	Ж.Отгонбуян	Аймгийн МХГ-ын байцаагч
25	Э.Наранцэцэг	Аймгийн МХГ-ын байцаагч
26	М.Оюун-Эрдэнэ	Аймгийн Цаг уурын газрын инженер
27	П.Цэлмэг	Аймгийн Цаг уурын газрын дарга
28	Б.Батсуурь	Аймгийн Хүнс, ХАА-н газрын мэргэжилтэн
29	Л.Ууганбаяр	Жаргалант сумын байгаль хамгаалагч
30	Г.Эрдэнэбат	Аймгийн Газрын харилцааны газрын мэргэжилтэн
31	Б.Насанжаргал	Аймгийн Газрын харилцааны газрын мэргэжилтэн
32	М.Цээпил	Аймгийн БОАЖГ-ын мэргэжилтэн
33	Б.Болдбаяр	Аймгийн БОАЖГ-ын мэргэжилтэн
34	Б.Дэлгэрцэцэг	Аймгийн БОАЖГ-ын мэргэжилтэн
35	Д.Батбаяр	Жаргалант сумын байгаль хамгаалагч
36	Ж.Даш-Яйчил	Аймгийн БОАЖГ-ын мэргэжилтэн

ХАВСРАЛТ 2: Зөвлөлдөх семинарын хөтөлбөр

Хугацаа	Сэдэв	Илтгэгч
09:00 – 09:15	Нээлтийн үг	Ойн алба
09:15 – 09:30	Танилцуулга	
09:30 – 10:00	Монгол дахь REDD+хөтөлбөр болон уулзалтын зорилгын талаар товч танилцуулга	Шарлот Хикс (НҮБХХ-ДДХМТ)
10:00 – 10:30	Хөвсгөл аймгийн ойн нөөцийн тухай танилцуулга	Х.Хадбаатар
10:30 – 11:00 Цайны завсарлага		
11:00 – 11:30	Илтгэл: Ойн олон талын үр ашиг ба үүрэг	Хавир Де Ламо(НҮБХХ-ДДХМТ)
11:30 – 12:30	Дасгал: Хөвсгөл аймгийн ойн гол үр ашиг, ач холбогдол - Оролцогчид хамтран хэлэлцэх ба бүлэгт хуваагдан ажиллана	Чиглүүлэгч: Шарлот Хикс &З.Нарангэрэл (УЦУОСМХ-БОМТ)
12:30 – 13:30 Lunch		
1:30 – 14:30	Дасгал: Дараагийн дүн шинжилгээнд чухал хэрэгтэй үр ашиг - Оролцогчид ойн ямар үр ашиг хамгийн чухал вэ гэдгийг бичиж үр дүнгээ ярилцана	Чиглүүлэгч: Шарлот Хикс З.Нарангэрэл
14:30 – 15:30	Оролцооны аргаар зураглах дасгал ажил: Ямар үр ашигт ямар газар нутаг хамгийн чухал вэ? - 4-5 бүлэгт хуваагдан Хөвсгөл аймгийн суурь зураг дээр ажиллана. Ойгоос үр ашиг хүртэх боломжтой газар нутаг хаана байна гэдгийг ярилцана	Чиглүүлэгч: Хавир Де Ламо&З.Нарангэрэл
15:30 – 16:00 Цайны завсарлага		
16:00 – 16:30	Бүлэг бүр үр дүнгээ танилцуулна	Бүлгийн төлөөлөл
16:30 – 16:45	Дараагийн шатны танилцуулга	Шарлот Хикс (НҮБ БХХ-ДДХМТ)
16:45 – 17:00	Зөвлөлдөх уулзалтын хаалт	Ойн алба

ХАВСРАЛТ 3: Илтгэлүүд

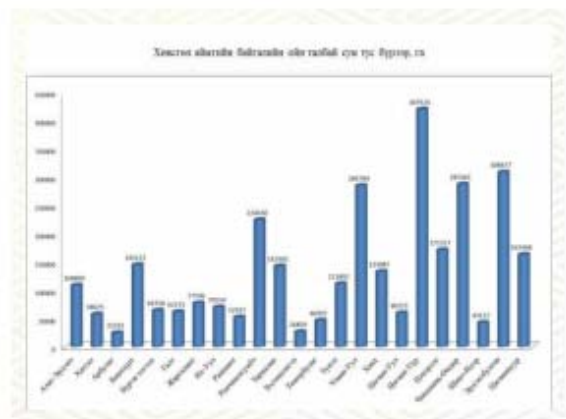
А. Аймгийн ойн тухай танилцуулга

1. Хөвсгөл аймгийн танилцуулга

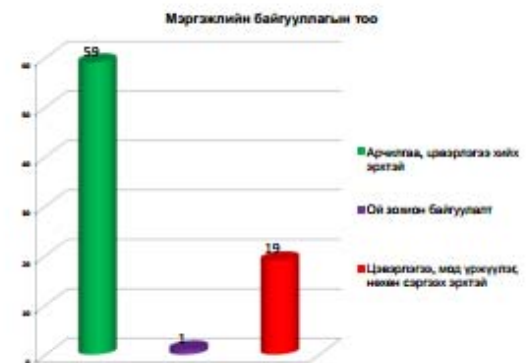

НЭГ. ойСу Н БОЛОН АЙМГИЙН л ЙН СЛН

- н онгол орны ой нь Сибирийн их тайгыг сев Азийн хээр цөлөөс тусгаарлаж, дэлхийн 3 томоохон усан хагалбарыг дагаж ургадаг гэсэн утгаараа тААний гАйцэтгэх АФрэг нь олон улсын а+ холбогдолтой.
- Манай орны ойн сан 18,3 сая га бөгөөд ой модоор бүрхэгдсэн талбай нь 12,9 сая га буюу нутаг дэвсгэрийн 8 хувийг эзэлдэг тул ойн нөөцөөр хомс орны тоонд багтдаг.
- шАнээс манай аймгийн ойн сан 3910935 га талбайд 423260844 ү оо.метр нөөцтэй байна. лйн сангийн талбайг аймгийн газар нутагтай харьцуулахад 35,7 хувь, улсын ойн сантай харьцуулахад 28 хувь байна.

2007 онд шинэчлэн найруулагдсан "Ойн тухай хууль"-нд ойн аж ахуйн арга хэмжээг мэргэжлийн эрх бүхий байгууллагуудаар дамжуулан гүйцэтгүүлэх боломжийг нээж өгсөн. Үүний дагуу БОНХЯ-ны Сайдын тушаал "Ойн мэргэжлийн байгууллагад тавигдах шаардлага, ажиллах журам"- гарч майнай аймагт ойн мэргэжлийн байгууллагууд олноор байгуулагдаж үйл ажиллагаа явуулж байна. 2015 оны эхний хагас жилийн байдлаар аймгийн хэмжээнд 23 суманд 79 ойн мэргэжлийн байгууллага үйл ажиллагаа явуулж байна.

Нп ӨР. ОЙН АШИГЛАЛТ

Аймгийн хэмжээнд жилд бэлтгэх модны дээд хэмжээг аймгийн ИТХ-р сумдад тогтоож өгдөг. Ойн дагалт баялаг ашиглах хэмжээг сумын ИТХ тогтоодог.

Ойн нөөц байхгүй Мөрөн иргэн, аж ахуйн нэгж байгууллагын модны хэрэгцээг хангуулахаар ойн сан бүхий ойролцоох 14 сумдаас нийлүүлж ажиллаж байна.

Мөрөн сумын иргэн, аж ахуйн нэгж байгууллагын хэрэгцээнд шаардагдах мод, модон түүхий эдийн хэрэгцээг хангах ажлыг Мөрөн сумын болон тухай сумын ойн мэргэжлийн байгууллагууд мод бэлтгэх сумын Засаг даргатай байгуулсан гэрээний үндсэн дээр талбай тусгаарлалтын ажлыг хамаарах Ойн сум дундын болон сумын ангиудаар хийлгүүлж ажиллаж байна.

Талбай тусгаарлалт:

- 2014 онд мод бэлтгэлийн ажилд 48 ойн нөхөрлөл,
- 61 Ойн мэргэжлийн байгууллага оролцож
2220.7 га талбайд ажил гүйцэтгэсэн.

Үүнд:

Хэрэглээний мод 68090 м³ - 52600м³ буюу 77,3%,

Түлээний мод 280831 м³ -195200,м³ буюу 69,5%

ХОЁР ОЙ ХАМГААЛАЛ

Ойн хөнөөлт шавжтай тэмцэх арга хэмжээ:
Ойн хөнөөлт шавжтай тэмцэх ажлыг жил бүр улс, орон нутгийн төсвийн хөрөнгөөр гүйцэтгэж байна.

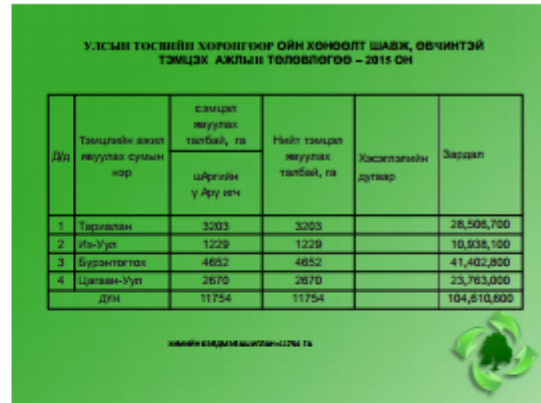
Үүнд:

- Судалгааны ажлыг жилд дунджаар 235 мянган га –д
- Тэмцлийн ажлыг ажлыг жилд дунджаар 30 мянган га –д

Сумын хөрөнгөөр 2015 онд хийгдсэн тэмцлийн ажлын дүн				
№	Сумын нэр	Талбай /га-р	Хэсэгтөлийн дулаар	Зардал /сая. төг/
1	Тариалан	1500		7,500,000
2	Банзүрх	1500	247,248,249,280,281,283,250,251	9,500,000
3	Их-Уул	1500	181,184, 185, 186 /1-29/-р ялгарал	9,000,000
4	Цэцэрлэг	450	107,108,127,126	4,200,000
	Нийт	4950		30,200,000

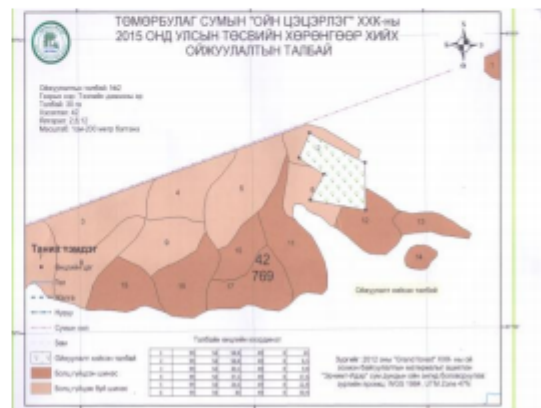
Аймгийн хөрөнгөөр 2015 онд сумдад хийгдсэн тэмцлийн ажлын дүн				
№	Сумын нэр	Талбай /га/-р	Хэсэгтэлийн дугаар	Зардал /сая. төг/
1	Арбулаг	2905	33, 34, 39, 40, 41, 42, 43	22,116.90
2	Баянхонгор	4208	247, 248, 278, 279, 290, 291, 290, 293, 295, 296, 297	32,884.80
3	Төсөөндөгэл	2483	35, 45, 51, 12	20,315.00
4	Тусал	2314	181, 186, 185, 184	19,381.40
Нийт		11910		106,000,000

ГУРАВ. ОЙГ НӨХӨН СЭРГЭЭХ АРГА ХЭМЖЭЭ

Ойг нөхөн сэргээх арга хэмжээг улс, орон нутгийн төсвийн хөрөнгөөр жил бүр дунджаар 150 га талбайд 2-3 сумын нутагт ойн мэргэжлийн байгууллагаар гүйцэтгүүлж байна. Ойжуулалтын ажлыг орон нутгийн ойн сангийн өндөлгөөс хамаарч гар аргаар хурд, зориулалтын царил/ гүйцэтгэдэг.

2015 онд: Ойн цэцэрлэг ХХК Арбулаг суманд 50 га, Төмөрбулаг суманд 50, Ариван ой ХХК Рашаант суманд 50 га талбайд тус тус улсын төсвийн хөрөнгөөр ойжуулалтын ажил гүйцэтгэсэн.

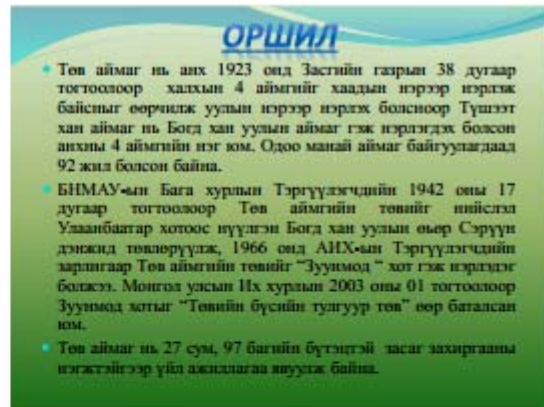

ДӨРӨВ. СУРГАЛТ МЭДЭЭЛЭЛ

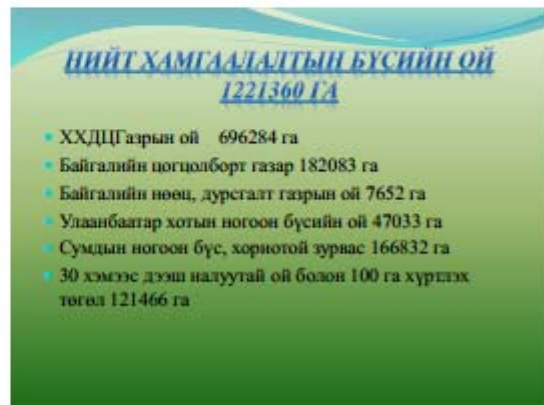

1. Төв аймгийн танилцуулга

№	Сумын нэр	Ойн талбай га/га	Ашигласан талбай га/га	Хүлээгдэж байгаа талбай га/га
1	Сүрэн	372	0	372
2	Аманбулаг	2048	37	2011
3	Өндөрцөг	117	0	117
4	Эрдэнэ	299	0	299
5	Эрх	2107	20	2087
6	Баянхайр	86	0	86
7	Арвин	1236	0	1236
8	Арвус	66	0	66
9	Баянгол	1262	26	1236
10	Улаанбаатар	679	112	567
11	Зөвөр	1808	37	1771
12	Цэн	604	16	588
13	Сүхр	391	7	384
14	Баянгол	1064	19	1045
15	Баянгол	1360	112	1248
16	Баянгол	1072	33	1039
17	Баянгол	1228	28	1200
18	Баянгол	1167	104	1063
19	Эрх	1100	101	999
20	Мөнгөнморьт	1012	194	818
21	Баянгол	86	0	86
22	Баянгол	112	0	112
	Нийт	11642	726	10916

АШИГЛАЛТЫН БҮСИЙН ОЙД

- Зөвхөн ашиглалтын бүсийн ой орно
- Ашиглалтын бүсийн ойд байгаль орчны тэнцэл, хөрсний эвдрэлээс сэргийлэх, гадаргын болон газар доорхи усны горимыг зохицуулах зэрэг хамгаалалтын ач холбогдлыг алдагдуулахгүйгээр ашиглах боломжтой хамгаалалтын бүсийн ойд хамаараагүй ойн сангийн ой орно.
- Иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллага хууль тогтоомж, гэрээнд заасан нөхцөл, болзол, эрхийн бичгийн дагуу зохих төлбөр хугацаатайгаар үйлдвэрлэлийн болон ахуйн зориулалтаар ашиглалтын бүсийн ойд хэрэглээний мод, түлээ бэлтгэж, ойн дагалт баялгийг ашиглаж болно.

АШИГЛАЛТЫН БҮСИЙН ОЙ 166839 ГА

- Мөнгөнморьт суманд 71068 га ,
- Батсүмбэр суманд 24582 га ,
- Эрдэнэ суманд 12917 га
- Нийт 108567 га ойттой талбай 15134180 шоо метр нөөцтэй байна. 58272 га ойтгүй талбайд орж байна.
- Аймгийн ойн талбайн 13,7 хувийн эзэлж байна.

ОЙН МОДНЫ ТӨРӨЛ

- Аймгийн ойн сан нь шилмүүст болон нянгит мод бүхий хэснээс ой, гол мөрний дагуух бут сонгиомос бүрдэх тэд ойн бүс, төрөл тус бүрээр шилмүүст, нянгит, торлогны аж ахуйн гэж ялгагдаж байна.
- Ойн талбай 80,5 хувь буюу 1054089 га-г шилмүүст модны, 8,9 хувь буюу 117445 га-г нянгит модны, 137857 га-г торлогны аж ахуй эзэлж байна. Энэ тооноогоос харахад ойн санд шилмүүст модны аж ахуй зонхилж байна.
- Аймгийн ойн санд шингэ / хар мод /, нарс, хуш, талуур зэрэг шилмүүст мод, ушангар, хус, унаас, бусад төрлийн бут сөөг зэрэг нянгит мод хэснээс ургаж байна.

ОЙН БОДЛОГЫН ТАЛААР

- Монгол улсын Засгийн газар " Ойн тухай үндэсний хөтөлбөр" -ийг 2001 онд батлан гаргаснаар ойг хамгаалах, зүй зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх ажлыг бодлоготойгоор явуулж ирсэн байна.
- Аймаг 2003 онд "Ойн дэд хөтөлбөр"-ийг аймгийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын Тэргүүлэгчдийн 2003 оны 05 дугаар сарын 08 ны 55 дугаар тогтоолоор батлан гаргаж хэрэгжүүлж ирснээр энэ онд хөтөлбөр дуусч байна.
 - 1 дүгээр үе 2003-2005 он
 - 2 дугаар үе 2006-2010 он
 - 3 дугаар үе 2011-2015 он хүртэл
- Ойн дэд хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөөг үе шат бүрээр нь боловсруулан хэрэгжүүлж ирсэн байна.

ОЙН БОДЛОГЫН ТАЛААР

- Ойн тухай хууль 2012 оны хуулиас өмнө 6 удаа шинэчлэн мөрдөж ирсэн. Өмнөх хуулиуд нь ойг зүй зохистой ашиглах тухайн үед улс ардын аж ахуйн хөгжүүдэхд ойг санг зохистой ашиглах талаар голлон зохицуулагдсан байжээ.
- 2007 онд шинээр баталсан хууль нь ойн бүтэцийг шинээр бий болгох, ойг эзэмшиж хамгаалах олон нийтийн оролцоог хууль эрхийн хүрээнд баталгаажуулж өгсөн байна.
- Одоо манай аймагт БОАЖГазрын дэргэд ойн нэгж, 2 суманд сум луцдын ойн ангууд, 14 суманд 35 байгаль хамгаалагч ажиллаж байна.

ОЙГ ХАМГААЛАХ ТАЛААР

- 2007 онд батлагдсан "Ойн тухай" хуулийн гол ач холбогдол нь ойн БАГЭЦИЙГ бий болгож ойг эзэмтэй болгож гэрээгээр ойг эзэмү ААГж хамгаалах, ойг менежментийн төлөвлөгөөтэй хамгаалах ,зай зохистой ашиглах, нөхөн сэргээх зэрэг асуудлуудыг тусгаж өгсөн байна.
- Манай аймагт ой бүхий 11 суманд 124 ойн нөхөрлөл 239,2 мянган га, 10 байгууллага аж ахуйн нэгж 39,5 мянган га талбайг тус тус ойг гэрээгээр, эзэмшин нийт 278,7 мянган га талбайг хамгаалж байна.

ОЙГ ХАМГААЛАХ ТАЛААР

- Ой хээрийн түймэрээс урьдчилан сэргийлэх сумдад зохион байгуулж, жил бүр түймрийн эрсдэлтэй сумдад аймгийн ОБГ-аартай хамтран үзүүлэх сургууль хийж, сум орон нутгийн иргэд, байгууллага, аж ахуйн нэгжүүдийг түймрийн багаж хэрэгсэлтэй болгож, хавар намрын улиралд түр хугацаны урамшуулалт мөрийн эргүүл гаргах зэрэг ажлуудыг хийснээр ой хээрийн түймэр сүүлийн 3 жилд 30 гаруй хувиар буурсан байна.

ОЙГ ХАМГААЛАХ ТАЛААР

Ойн хөнөөлт шавьж өмчийн биолог, экологийн онцлог, тархалтыг тогтоох, тэмцлийн ажил явуулах талбай сонгох судалгааны ажлыг ой бүхий сумдад жил бүр 150-180 мянган га-д хийж 1500-3000 га-д тэмцлийн ажлыг орон нутгийн төсвөөс 35.8-75.4 сая төгрөг зарцууши явуулж ирснээр энэ нь ихээхэн үр дүнгээ өгч байна.

Ой хөнөөлт шавьж, өмчийн биолог ажил хийсэн /га/	Ой хөнөөлт шавьж, өмчийн биолог ажил хийсэн /га/
2010	21300
2011	9000
2012	25136
2013	20008
2014	11710

ОЙН АШИГЛАЛТЫН ТАЛААР

- Аймагт одоогийн байдлаар ойн мэргэжлийн байгууллага 20 гаруй байгаагаас үйлдвэрлэлийн онцлогын эрхтэй 2 аж ахуйн нэгж, ойн арчлага, цэвэрлэгээний онцлогын эрхтэй 6 аж ахуйн нэгж, ойжуулалт, мод үржүүлгийн эрхтэй 10 аж ахуйн нэгж, ойн далаат баялаг ашиглах эрхтэй 2 аж ахуйн нэгжид тус тус үйл ажиллагаа явуулж байна.
- Аймаг жил бүр орон нутгийн иргэд, байгууллага аж ахуйн нэгжид үзвэрлэгатай хэрэгцээний болон тАлу ний модыг тухайн сум орон нутгийн саналыг Андэслэн хэмжээг тогтоож эл.ННАЖЯаманд хАргААж дээд хэмжээг баталсны Андсэн дээр аймгийн йсНсэргАмлаг-дийн хурлаар батлуулан мод олгох ажлыг хэрэгжАаж байна.

Жилдээ аймаг хэрэгцээний мод 8.0-10.0 мянган ү.о метр, тАлу ний мод 25.0-28.0 мянган ү.о метрийг орон нутгийн хэрэгцээнд олгож орон нутгийн төсөвт 180-200.0 гаруй сая төгрөгний орлого оруулж байна.

ОЙГ НӨХӨН СЭРГЭЭХ ТАЛААР

- Ойг нөхөн сэргээх ажлыг улсын болон орон нутгийн төсөв, мод бэлтгэгч байгууллага, аж ахуйн нэгжүүд өөрийн хөрөнгөөр жилдээ 400 – аас доошгүй га-д хийж байна.

Ойжуулалт хийсэн талбай /га/

Ойжуулсан талбай /га/	Ойжуулсан талбай өссөн эрэгээр /га/
2010	430
2011	713
2012	726
2013	485
2014	440,4

Аймаг нь 1980- аад оноос ойг нөхөн сэргээх ажлыг хийж ирсэн бөгөөд одоогийн байдлаар н өнгөнморьт, Эрдэнэ, Жаргалант, 3 орнуур сумдад 596 га таримал ойг улсын санд ү илжАлсэн байна.

МОД ҮРЖҮҮЛЭГ

- Аймгийн хэмжээнд 8 суманд 16 мод үржүүлгийн газар ажиллаж жилдээ шилмүүст модны 1.0 сая гаруй тарьц, навчит модны 150.0 гаруй мянган ширхэг суулгац ургуулж, ү аардлагатай ойжуулалт, төв суурин газрын цэцэрлэгжүүлэлт, ойн зурвасанд үйлжүүлэн тарьж байна.

В. Төслийн болон семинарын танилцуулга, Шарлот Хикс (НҮБ БОХ-ДДХМТ)

Агуулга

1. НҮБ-ын REDD хөтөлбөр болон төслийн танилцуулга

2. Семинарын зорилго, үйл ажиллагаа

1. Ерөнхий мэдээлэл

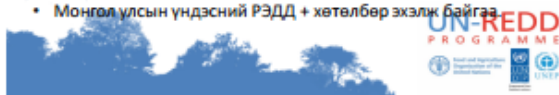
REDD+

- REDD+ нь дэлхийн цаг уурын өөрчлөлтийн эсрэг ойн менежментийг дэмжих замаар хүлэмжийн хийн ялгарлыг бууруулж, нүүрс төрөгчийн шингээлтийг нэмэгдүүлэхэд чиглэсэн олон улсын санаачилга юм.
- REDD+ нь ойн төрөл бүрийн арга хэмжээг хэрэгжүүлэхэд дэмжлэг үзүүлдэг. Тухайлбал: ойг түймэр болон хууль бусаар огтлохоос сэргийлэх, доройтсон ойг нөхөн сэргээх хамгаалах бодлого явуулах г.м.

НҮБ-ын РЭДД (UN-REDD) хөтөлбөр

- НҮБ-РЭДД хөтөлбөр нь хөгжиж буй орнуудад ойн хомсдол, доройтлоос үүсдэгтэй хүлэмжийн хийн ялгарлыг бууруулах (REDD+) НҮБ-н хамтын ажиллагааны санаачлага юм. (Reducing Emissions from Deforestation and Degradation (REDD))
- 2008 онд анх хэрэгжиж эхэлсэн. НҮБХХ, НҮБ-ХХААБ, НҮБ-ын БОХ хамтарсан хөтөлбөр
- 60 гаруй түнш орнуудын үндэсний REDD+ -ийн бэлэн байдлын төлөвлөгөө боловсруулахад дэмжлэг үзүүлсэн.
- Монгол улс НҮБ-РЭДД хөтөлбөрт 2011 онд нэгдэн орсон.
- 2014 онд РЭДД + хөтөлбөрийн бэлэн байдлын төлөвлөгөө (Roadmap) боловсруулаад хэрэгжиж эхэлж байна.
- Монгол улсын үндэсний РЭДД + хөтөлбөр эхэлж байгаа.

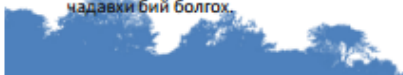
НҮБ-ДДХМТ-н тухай

- НҮБ-ын Байгаль орчны хөтөлбөрийн ДДХМТ
- UN-REDD-г хэрэгжүүлэгч түнш орнуудад REDD+ -ээс хүртэх олон талт үр ашиг, газар ашиглалтын төлөвлөлт болон харилцан үр ашигтай байдлыг хангах:
 - o REDD+ -н харилцан үр ашигтай байдлыг дэмжих
 - o Хөгжиж байгаа улсуудын хамгаалалтын арга зам
- НҮБ-ын ХХААБ, НҮБХХ бусад түнш улсуудтай илүү ойр дотно хамтран ажилладаг. Боловсон хүчний чадавхийг дээшлүүлэх, оролцооны аргыг нэмэгдүүлэх талаар илүү түлхүү анхаардаг.

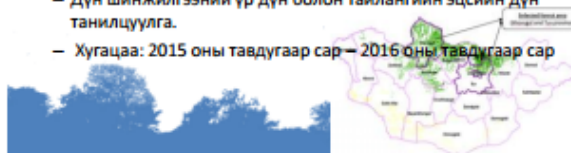
Төслийн танилцуулга:

- UN-REDD хөтөлбөрийн хүрээнд Монголд REDD+ төлөвлөлтөд дэмжлэг үзүүлэх төсөл хэрэгжиж байгаа. Төслийг өнгөрсөн онд УЦУОСМХ-БОМТ-тэй хамтран боловсруулсан.
- Зорилтууд:
 - Монгол улсын REDD+ төлөвлөлтийн шийдвэр гаргагч нарт орон зайн мэдээлэл ашиглахад дэмжих арга хэрэгсэлийг хөгжүүлж, олон талын үр ашгуудыг бий болгон боломжит эрсдлүүдийг бууруулах.
 - Монгол улсын REDD+-ийн төлөвлөлтөд орон зайн шийдвэр дэмжих хэрэгсэлийг хөгжүүлэх, байгаль орчныг хамгаалах, олон талт үр ашгийг нэмэгдүүлэх чиглэлээр чадавхи бий болгох.

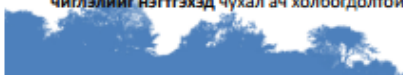
Төслийн үйл ажиллагаа

- Үйл ажиллагаа :
 - QGIS программыг REDD+ төлөвлөлтөнд ашиглах талаар танилцуулах
 - Хөвсгөл, Төв аймагт Ойгоос олон талын үр ашиг хүртэх талаар зөвлөлдөх үүлзлэл зохион байгуулна.
 - Хөвсгөл, Төв аймагт Ойгоос хүртэх олон талын үр ашиг болон бусад REDD+ холбоотой зүйлүүдийг ашиглан QGIS- дээр дүн шинжилгээ хийнэ.
 - Дүн шинжилгээний үр дүн болон тайлангийн эцсийн дүн танилцуулга.
 - Хугацаа: 2015 оны тавдугаар сар – 2016 оны тавдугаар сар

REDD+ -ийн төлөвлөлтөд орон зайн анализын үүрэг роль

- REDD+-ийн төлөвлөлтөд Орон зайн анализ болон бусад олон дүн шинжилгээ, арга хэрэгсэл дэмжлэг үзүүлдэг.
- Орон зайн анализ нь **боломжит үр ашгийг нэмэгдүүлэх, учирч болзошгүй эрсдэл, үнэ өртгийг бууруулах** зэргээр REDD+-ийн тохиромжтой төлөвлөлт хийхэд тусална.
- Орон зайн анализ нь төлөвлөгөө хийж байгаа болон бусад оролцогч талд REDD+ -ийн тохиромжтой үйл ажиллагаа болон түүнийг хэрэгжүүлэх газар нутгийг тогтооход тусална.
- REDD+ -ийн төлөвлөлт болон орон зайн дүн шинжилгээнд бэлтгэхэд оролцогч талын хэрэгцээ шаардлага, тэргүүлэх чиглэлийг нэгтгэхэд чухал ач холбогдолтой.

REDD+ -ийн олон талт үр ашиг гэж юу вэ?

- Ойн экосистем нь хүн төрөлхөнд олон талын үйлчилгээ үзүүлж үр ашгаа өгч байдаг.
- REDD+ -ийн гол зорилго нь хүлэмжийн хийн ялгаралтыг бууруулах, нүүрстөрөгчийн хуримтлалыг нэмэгдүүлэх болон бусад үр ашгийг хүртэх боломжтой гэсэн зорилготой.
- Нийгмийн, орчны зэрэг олон талт үр ашиг – REDD+ -ийн ойг хамгаалах, менежментийг сайжруулах, ойн талбайг нэмэгдүүлэх зэрэг үйл ажиллагааны үр дүнд гарна.
- Жишээ нь: Экосистемийн үйлчилгээг нэмэгдүүлэх
 - Биологийн олон янз байдлын хамгаалалтыг сайжруулах
 - Хүн ардын амьжиргаа болон нийгмийн үр ашгийг дэмжих

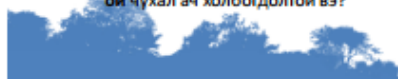

2. Семинарын зорилго, үйл ажиллагаа

Семинарын зорилго

- Хөвсгөл, Төв аймагт Ойгоос хүртэх олон талт үр ашиг, чухал ач холбогдлын талаар зөвлөлдөх үүлзлэл зохион байгуулж байна.
- Энэ үүлзлэл нь салбар бүрийн оролцогч нартай хамтдаа дараахь асуудлуудаар ярилцана. (ой, үс, байгаль орчин, аялал жуулчлал, ХАА, газар г.м)
 1. Танай аймаг ойгоос хүртэх хамгийн гол чухал үр ашиг нь юу байна вэ?
 2. Цаашид REDD+ - д нийцсэн дүн шинжилгээ хийхэд аль асуудал нь хамгийн чухал вэ?
 3. Үр ашиг хүртэхэд ямар төрлийн, аль газар нутгийн ой чухал ач холбогдолтой вэ?

Семинарын үйл ажиллагаа /хэлэлцэх асуудал

1. Аймгийн ойн тухай танилцуулга
2. Ойн олон талын гүйцэтгэх үүрэг ба ойгоос хүртэх олон талт үр ашиг
3. Хөвсгөл аймагт ойгоос хүртэх чухал үр ашгийг тогтоох талаар ярилцах
4. Цаашдын дүн шинжилгээ хийхэд шаардлагатай ойн үр ашгийг тогтоож эрэмбэлэх дасгал ажиллана.
5. Группээр ажиллаж **оролцооны аргаар зураглал** хийнэ. Чухал үр ашиг хүртэх ойн төрөл болон газар нутгийг сонгож тогтооно.
6. Дараагийн шатны үйл ажиллагааг ярилцана.

Баярлалаа

charlotte.hicks@unep-wcmc.org

С. Ойн олон талын үр ашиг, Хавир Де Ламо (НУБОХ-ДДХМТ)

Ойн олон талын үр ашиг

2015 оны 11 сар

Хавир Де Ламо
НУБОХ - ддхмт

Экосистемийн үйлчилгээ: Экосистемээс хүртэх үр ашиг

- Экосистемийн үйлчилгээ бол хүмүүс экосистемээс олж авах үр ашиг юм. Дараахь зүйлс хамаарна:
 - Бүтээгдэхүүний хангамж: мөнгөөр хэмжигдэх материаллаг зүйлс орно (мод түлээ, гуалин)
 - Зохицуулах ба дэмжих үйлчилгээ: Байгалийн үр ашиг нь экосистемийн тэнцвэрт байдлаас үүсэх байгальд үзүүлэх үр ашиг (үүр амьсгалыг зохицуулах)
 - Соёлын үйлчилгээ: амралт, сүвилэл, ажлал жүүлчлал, гоо зүйн болон шашны чиглэлийн үр ашгууд хамаарна; (Монголын экосистемийн эрэлтийн экосистемийн үнэлгээ, 2005)

Ойгоос хүртэх хүрээлэн буй орчны үр ашиг нь юу байх вэ?

Ой нь дэлхий ертөнцийн бусад экосистемүүдээс илүү олон чухал цогц үр ашгийг өгч байдаг. Ойн бүтээгдэхүүн, ойн үйлчилгээ зэрэг нь хүмүүст янз бүрийн замаар үр ашгаа өгч байдаг.

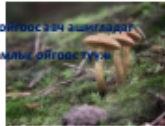
Ойн чухал бүтээгдэхүүнүүд

ГИАЛИН: Дэлхий дээр ойгоос авч байгаа гуалин эдийн засгийн маш чухал бүтээгдэхүүн байсаар байна.

ТҮЛШНИЙ МОД: Дэлхийн тодорхой хэсэгт эрчим хүчний биомассаас гарган авч байна.

ОЙН ДАГАЛТ БАЯЛАГ: Хоол хүнс, эмийн ургамал, зогийн бал, г.м олон бүтээгдэхүүн авч хэрэглэж байна.

- Монголд хүшнэ самар, жинс, эмийн ургамал зэргийг олноос авч ашигладаг.
- Индонезийн Суринамед 7-8 төрлийн чухал эмийн ургамалыг ойгоос тунж бэлтгэдэг байна. Van Arden & Havinga, 2003.

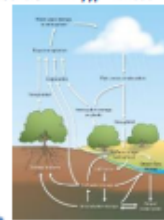
Ойгоос хүртэх хүрээлэн буй орчны үр ашиг нь юу байх вэ?

ЭКОСИСТЕМИЙН ҮЙЛЧИЛГЭЭ

Ой нь усны горим зохицуулах, усны чанар, усны хэмжээнд тодорхой нөлөө үзүүлдэг.

Ой нь газрын доорх ба газрын дээрх экосистемийн үс, чийгийн эх үүсвэр болдог. Амазонд гэхэд хур тунадасны 60% нь газрын дээрх экосистемийн үүршилтээс үүсдэг. (MEA 2005)

- Хур тунадасны үс хөрсөнд шингэж уст давхаргын усны эх үүсвэр болоход тусална.
- Эгц, налуу газрын хөрс үерийн усанд урсаж хөрс гэмтээх болон үерийн давтамжийг бууруулахад тусална.

Ойгоос хүртэх хүрээлэн буй орчны үр ашиг нь юу байх вэ?

ЭКОСИСТЕМИЙН ҮЙЛЧИЛГЭЭ ХӨРСНИЙ ЭЛЭГДЛЭЭС ХАМГААЛАХ

Ой нь хөрсний бүтцийг сайжруулах, хөрсний бат бэх байдлыг нэмэгдүүлж хөрсний нуралт, гулгалтыг багасгана.

- Монгол орны заган ой нь элсний нүүлт, шороон шүүргын нөлөөг багасгах ач холбогдолтой.
- Хятадын Занкижажи Үндэсний Паркад хөрсний гулгалтаас болж жилд 2.77 сая.тн хөрсний шилжилт болдог байна. (Zhao et al., 2009)

Ойгоос хүртэх хүрээлэн буй орчны үр ашиг нь юу байх вэ?

ЭКОСИСТЕМИЙН ҮЙЛЧИЛГЭЭ

- Ой нь нүүрстөрөгчийг шингээгч: Агаар мандлаас нүүрсхүчлийн хийг шингээдэг.
 - Газар дээрх нүүрстөрөгчийн 45% нь дэлхийн ойг бүрхэвчид хуримлагдана. (NASA, 2012)
- Ой нь хур тунадас ба агаарын температурыг зохицуулж үүр амьсгалын үйлчилгээ үзүүлдэг.
 - Сүүдэрлэх болон хоргодох газар болж өгдөг.
- Ой нь агаар мандалыг эрүүлжүүлэх болон хортон шавьжтай тэмцэх үйлчилгээ үзүүлдэг.
 - Ойтой газарт 400м радиуст шувууны томьу болон бусад халдварыг багасгадаг байна. (Mendenhall et al., 2013).

Ойгоос хүртэх нийгэм, соёлын үр ашиг нь юу байх вэ?
“Материаллаг бус соёлын, амралт зугаалгын, шашин шүтлэгийн үр ашиг үзүүлнэ”

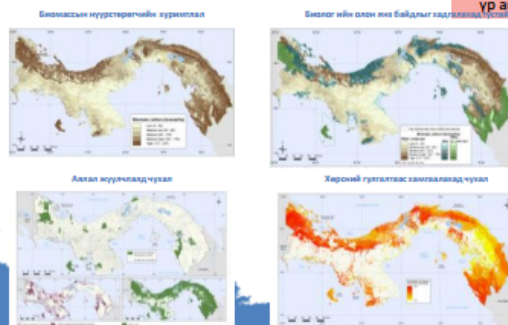
- Ой нь эко аялалыг хөгжүүлэхэд тусална.
 - Ой болон ТХГН —нь жуулчдын үргэлж очих дуртай газар байдаг. Тухайлбал зэрлэг ан амьтан агнах, шувуу харах, явган болон морин аялал хийх г.м
- Ой нь шашны үйл ажиллагаа, амралт зугаалгаар явах болон ариун дагшин, онгон байгаль үзүүлж зэргээр соёлын чухал ач холбогдолтой.
- Ой нь тохитой тухтай орчныг бүрдүүлнэ.
 - Ойтой ойр амьдрахад аятай тухтай тохилог орчин бүрдэнэ.

Газарзүйн байдлаас шалтгаалсан олон талт үр ашиг

Зарим газар нутаг/ Зарим төрлийн ойгоос илүү чухал үр ашиг үзүүлдэг.

Жишээ нь: Панамын ойн үр ашиг

Дүгнэлт: Ойн олон талын үр ашиг

- Ой нь нийгэм, хүрээлэн буй орчны болон бусад чухал ач холбогдолтой экосистемийн үйлчилгээ үзүүлдэг.
- Эдгээр үр ашгийг өгч чадах чухал газрууд нь газрын төрх байдлаасаа хамаараад ялгаатай байдаг.
- REDD+ -ийг маш сайн төлөвлөж хэрэгжүүлбэл олон талт үр ашгийг нэмэгдүүлж эрсдлийг бууруулахад тусална.

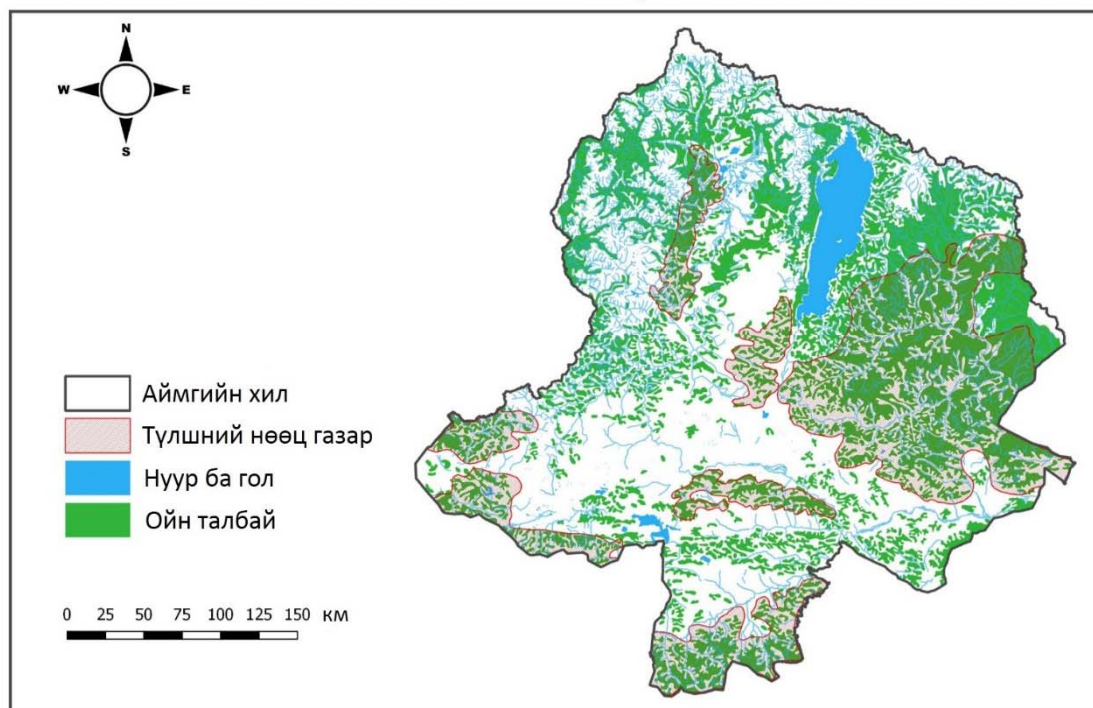
Баярлалаа!

xavier.delamo@unep-wcmc.org

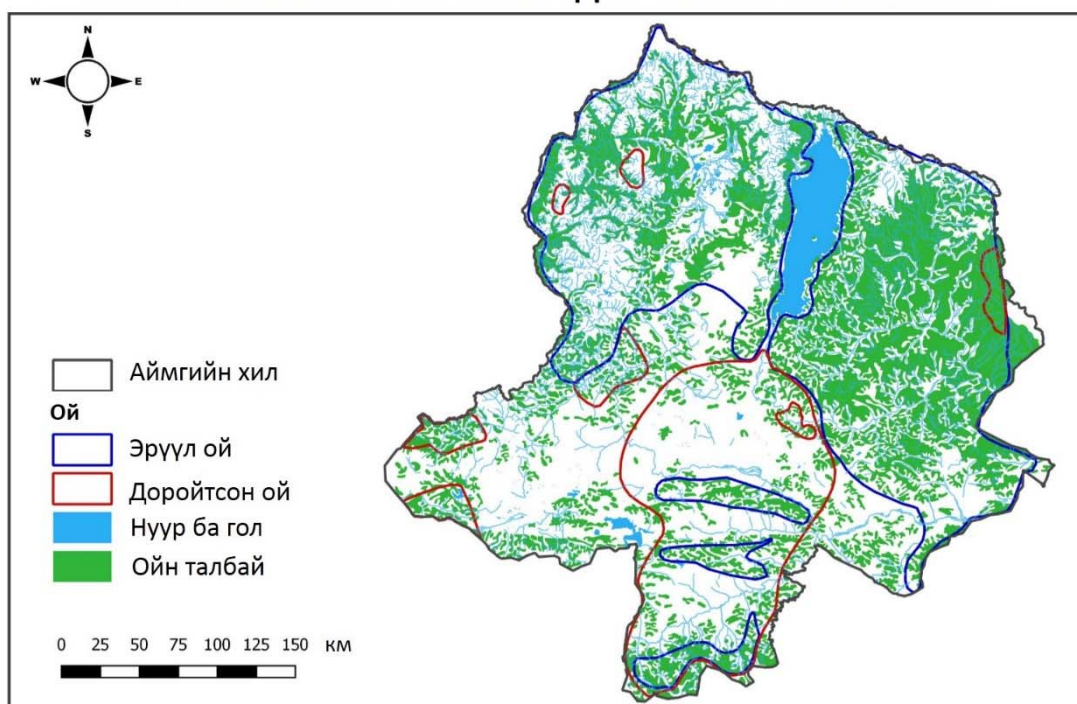

ХАВСРАЛТ 4: Оролцооны аргаар боловсруулсан зурагнууд

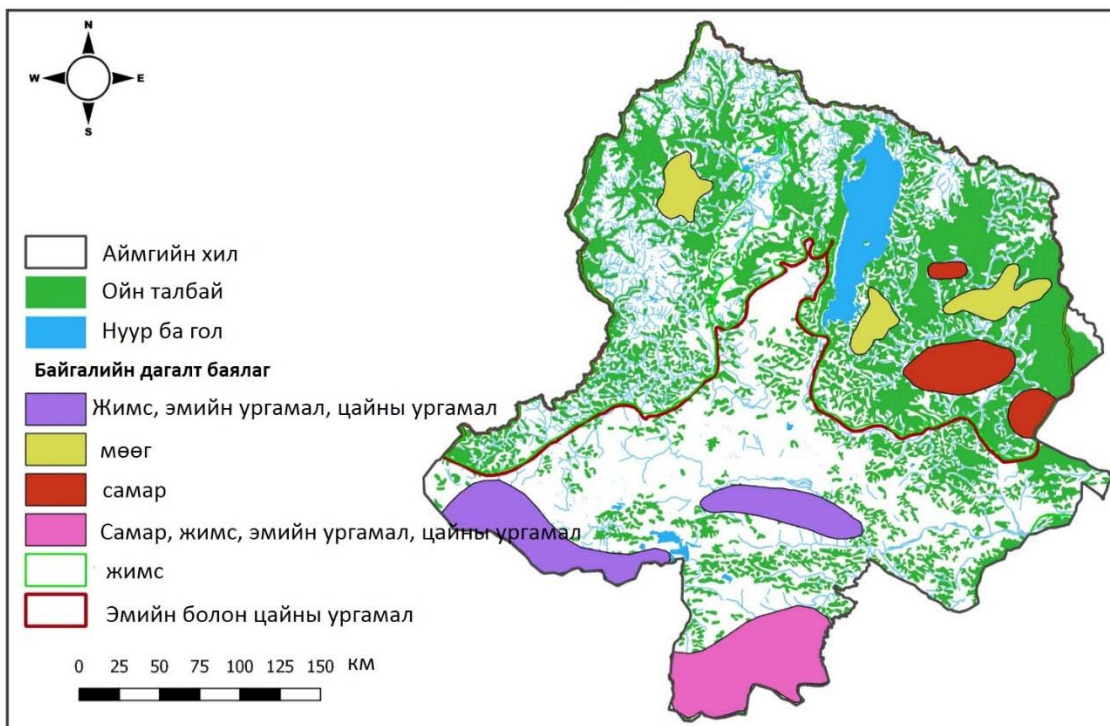
ХӨВСГӨЛ АЙМГИЙН ТҮЛШНИЙ НӨӨЦ БҮХИЙ ЧУХАЛ ОЙН ТАЛБАЙ

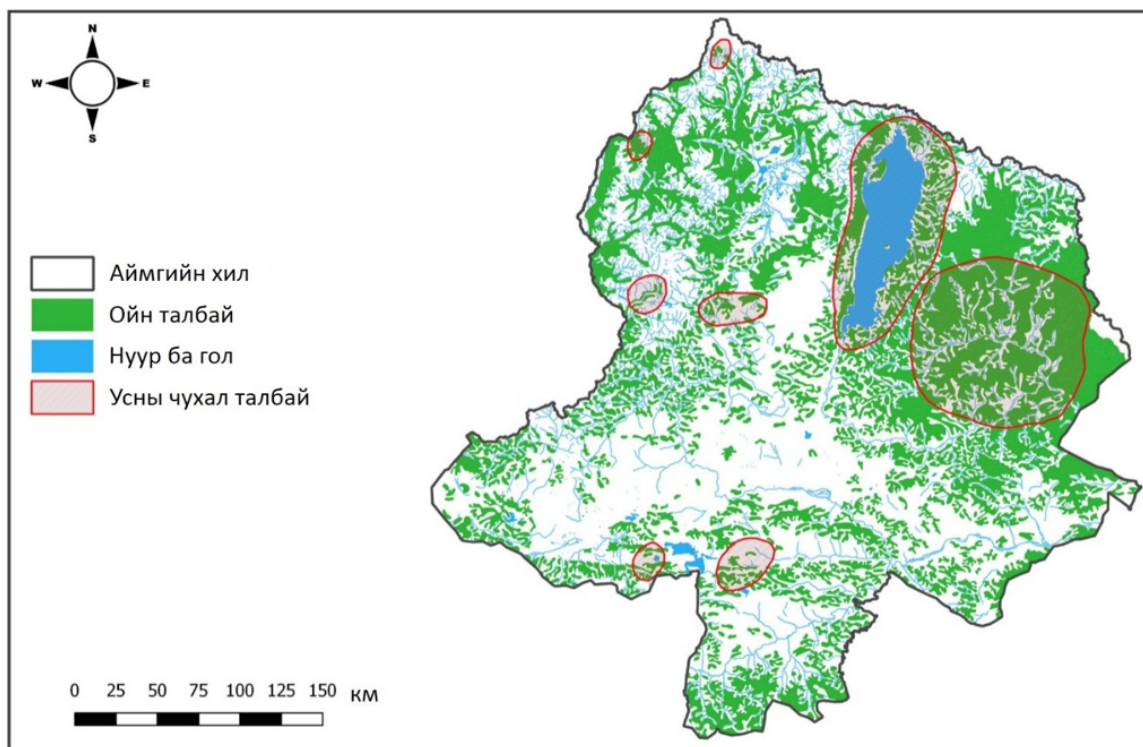
ХӨВСГӨЛ АЙМГИЙН ЭРҮҮЛ БА ДОРЙТСОН ОЙН ТАЛБАЙ

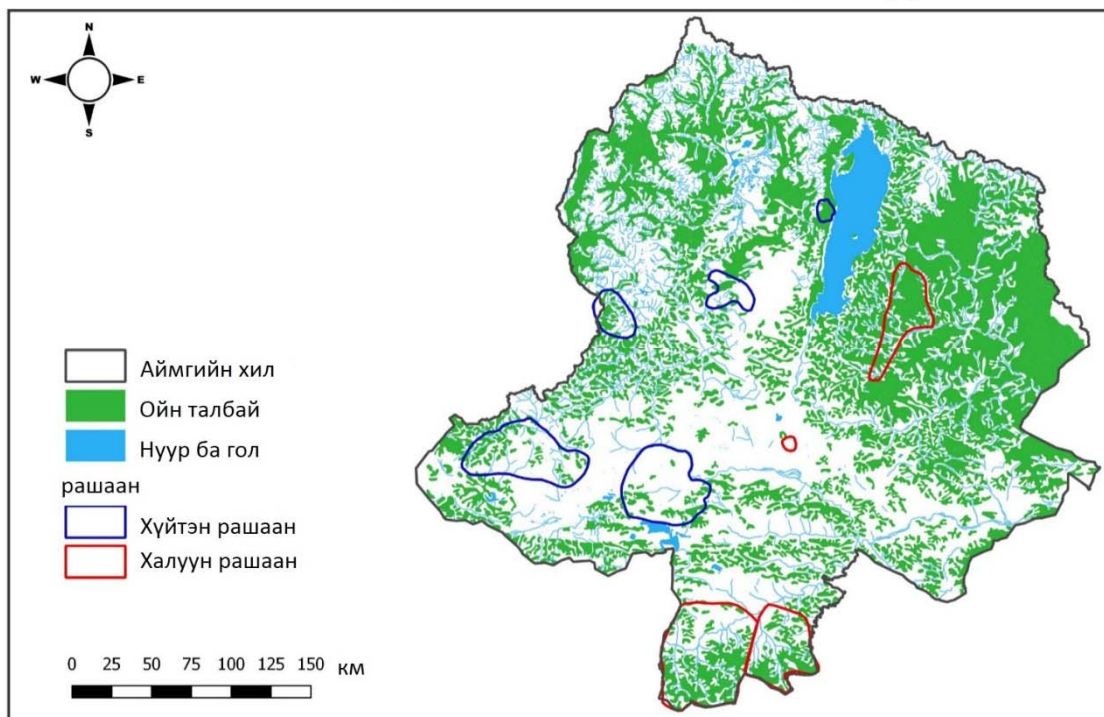
ХӨВСГӨЛ АЙМГИЙН ОЙН ДАГАЛТ БАЯЛАГ

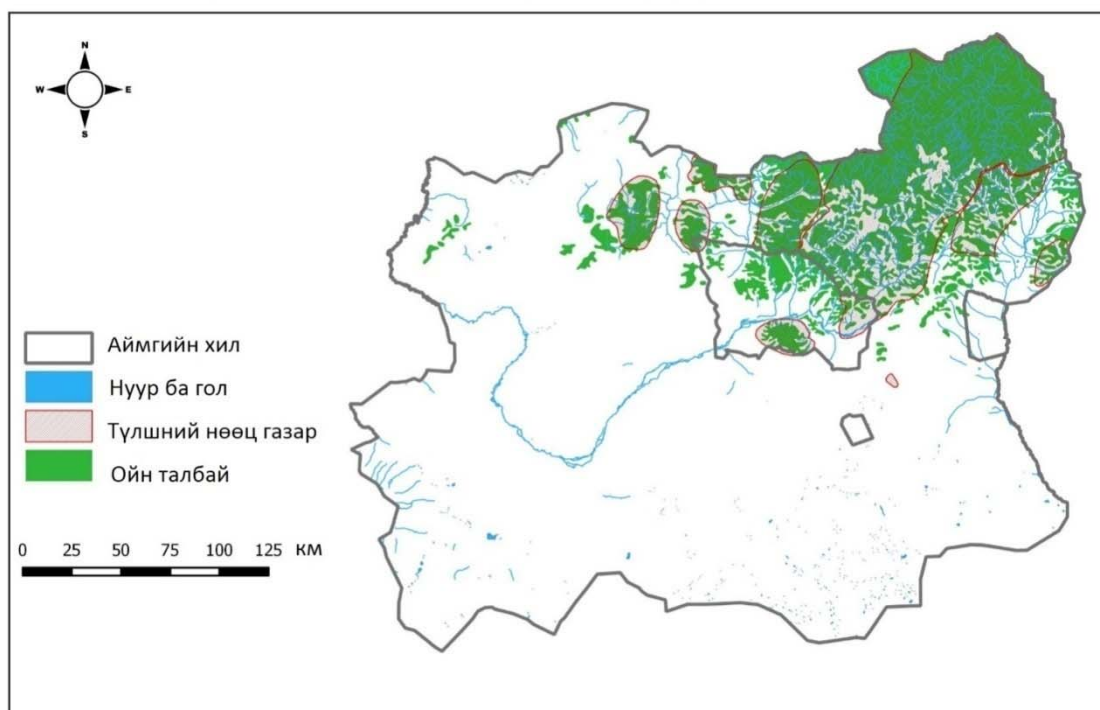
ХӨВСГӨЛ АЙМГИЙН УСНЫ НӨӨЦӨД ЧУХАЛ НӨЛӨӨТЭЙ ОЙН ТАЛБАЙ

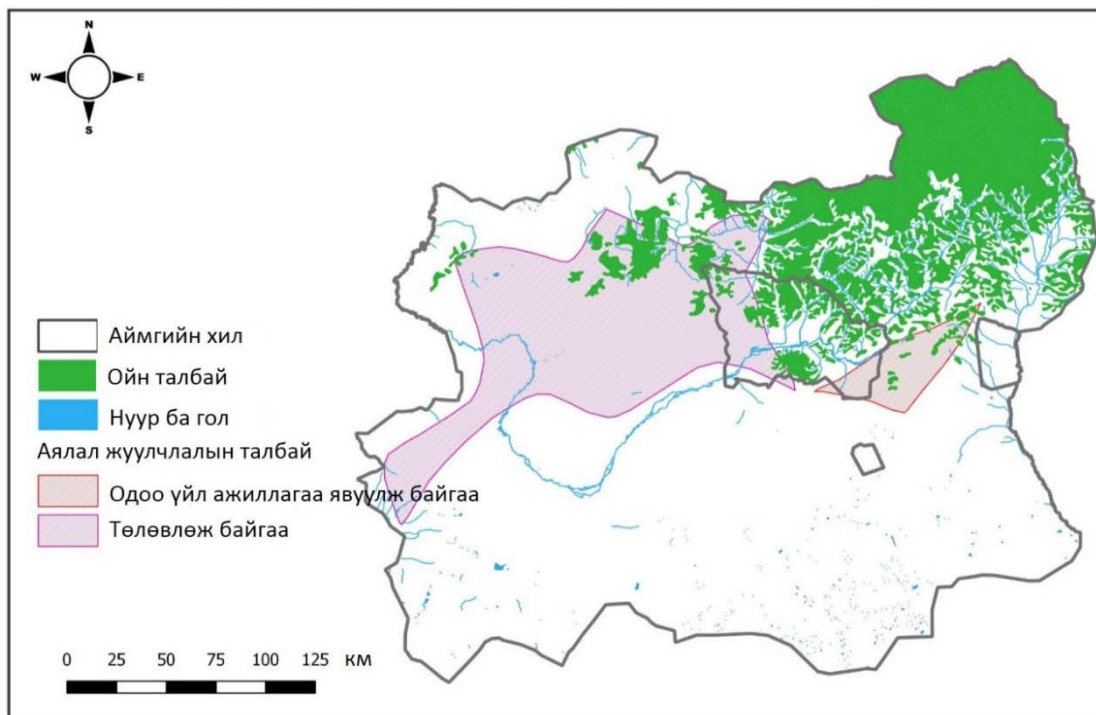
ХӨВСГӨЛ АЙМГИЙН РАШААНЫ ЧУХАЛ ГАЗРУУД

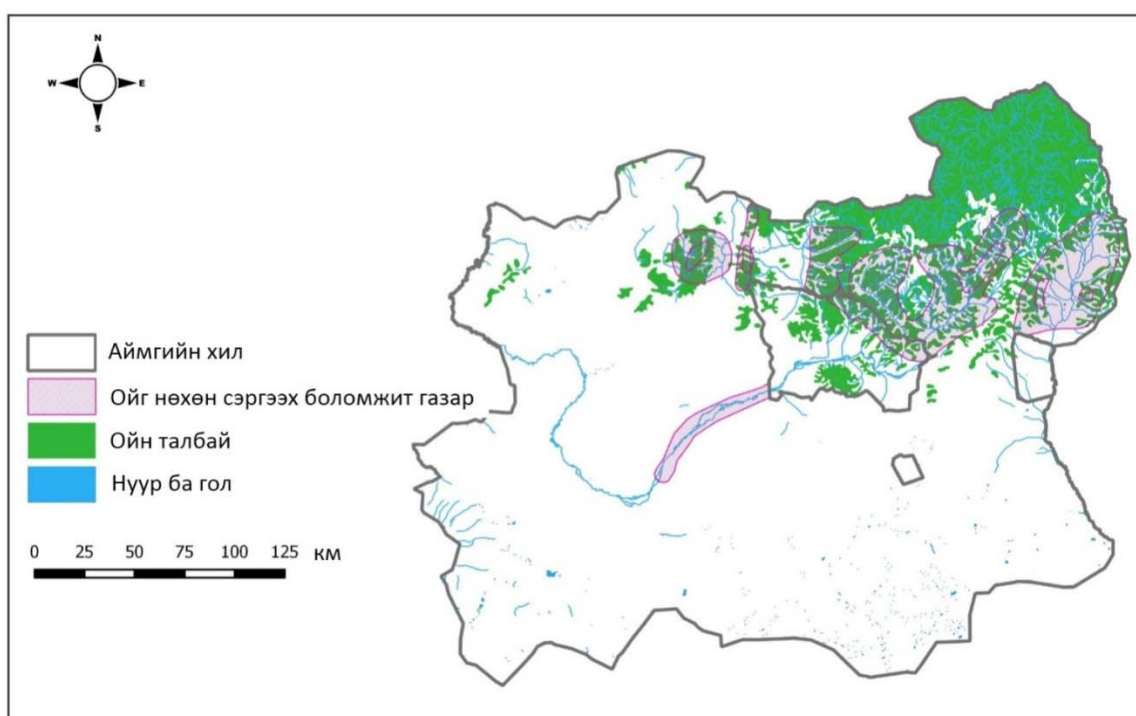
ТӨВ АЙМГИЙН ТҮЛШНИЙ НӨӨЦӨД ЧУХАЛ ОЙН ТАЛБАЙ

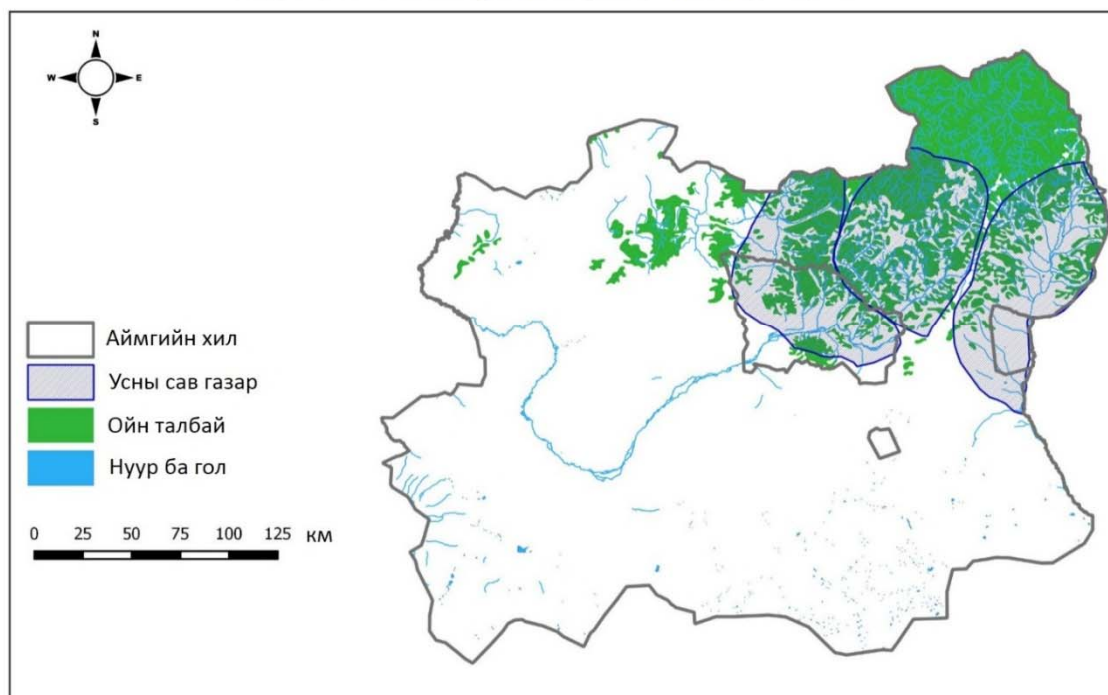
ТӨВ АЙМГИЙН АЯЛАЛ ЖУУЛЧЛАЛЫН ТАЛБАЙ

ТӨВ АЙМГИЙН ОЙ НӨХӨН СЭРГЭЭХ БОЛОМЖ БҮХИЙ ГАЗАР

ТӨВ АЙМГИЙН УСНЫ САВ БҮХИЙ ГАЗАР

ТӨВ АЙМГИЙН ЗЭРЛЭГ АН АМЬТАНЫ ГАЗАР НУТАГ

